

MÚZEUMI KURÍR

Címlapkép: Somogyi Árpád szobra
(Hortobágy): Pásztorfiú

27.

(III. kötet 7. szám)

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele
Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos
Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalom-
jegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Curier

Bulletin of the Friedly Society of the Museum Organisation in Hajdu-
Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering
is continous.

A table of contents and indexes in English and Hungarian are attached to
each volume (i. e., every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P. O. B. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1978

Házasítá kilenc fiát,
S eladá az ő leányát.
Házasítá kilenc fiát,
S eladá az ő leányát.

Csak eljőve az az idő,
Hejzajóttek leánykérni.
Csak eljőve az az idő,
Hejzajóttek leánykérni.

+Magyarfalu, 1951.

folklórjában van meg, de prózai hiedelemmondaként számos nép ismeri még a vele rokonítható „halottvőlegény történetét”-t. (AaTh 365.)

„A halott testvér balladájá”-nak első magyar változatát 1951-ben gyűjtötték a moldvai Magyarfaluban. Rövid tartalma a következő: Egy asszonynak 9 fia, s egy leánya van. Amikor idegen országból megkérlik a lányt, az anya végigkérdezi fiait, odaadja-e messzi idegenbe a hűgukat? A legidősebb és a középső fiú azt mondja: „Jaj, ne adjuk édesanyám, / Soha többet meg nem látjuk.” a legkisebb fiú viszont rábeszéli az anyját, adja oda idegenbe a lányt. Így is történik, a lányt egy „nagy humály felemelő”, s elviszi, az anya pedig bánatában megátokozza a legkisebb fiút, hogy ha meghal, a föld ne fogadja be a testét, ameddig haza nem hozza a hűgát. Az átok megfogja a fiút, aki halála után elmegy megkeresni a hűgát. Egy se ajtja, se ablaka, keréken forgó kastélyban talál rá, hátára veszi, s hazaviszi. Útközben a lány hallja, hogy a madarak azt csiripelik: „Né, min' viszi a hűt az élet”, de aggodó kérdésére testvérbátyja azt feleli: hazudnak a madárkák. Amikor hazaérnek, a halott fiút befogadja a temető földje. „A gyűjtés földrajzi helyéből, a moldvai román magyar együttélésből és sokrétű folklórkapcsolatokból magától adódóan következnek — írja szóbanforgó cikkében Faragó József —, hogy az egykori keletkezési helyétől továbbterjedő ballada a román folklórból került át a magyarba; általános és részletekbe menő azonosságukat mind Amulescu típusváltozata, mind Kádár Imre és Kiss Jenő tolmácsolása maradéktalanul igazolja. Hasonlóságai mellett azonban nyilvánvalóan különbségei is vannak: a magyar balladában szembevetendő a meseelemek, motívumok gazdagsága.” Vegyük csak sorra a legfontosabbakat: az anyának 9 fia van, három ízben kér tanácsot fiától, s igenlő válaszával a legkisebb fiú lesz a ballada hőse, akárcsak a mesékben. *Mesei elem* még a lányt magával ragadó homály (Vö. AaTh 552.), a keréken forgó palota, a beszélő madarak, s *mesei közhely* a megtalált lány aggodó kérdése, óvó szava: „Mit kerestél te magad itt, / Mert az fejedet elveszik!” — „Egyetlen változat azonban túlnótlóan kevés ahhoz, hogy az átvétel közelebbi idejéről és módjáról, valamint a román meg a magyar redakció eltérő sajátosságairól komolyan beszélhessünk; ehhez további magyar változatokra lenne szükségünk.” — fejezi be tanulmányát Faragó.

Ennek a kis közleménynek az a fő célja, hogy a további kutatás rendelkezésére bocsássa a *balladatípus második magyar szövegváltozatát*, amelyet 1970-ben a Baranya megyei Egyházasokozáron élő Gyurka Mihályné, Jankó Máriaától gyűjtöttem. Gyurkáné 1920-ban született a moldvai *Gajcsána-Unguriban*, s családjával a 40-es évek közepén, mint fiatal asszony települt át Magyarországra.

(Gyurkáné, 1970. nov.)

„Vót ecker egy asszon,
S vót annak hét fia,
Hét fia, s egy leánya,
Hét fia s egy leánya.

S elmentek, elmentek,
Hetedhét országra,
S elmentek, elmentek,
Hetedhét országra.

Kérjek meg a lányát,
Kérjek meg a leányát,
S elmegy édesanyja,
Kérdezz meg a fiát.

S a legnagyobb fiát,
Fiam, édes fiam,
Kérík nénikédet,
Hetedhét országra.

Odaadjuk-e édes fiam?
Ne adja, ne adja,
Ne adja édesanyám,
Soha meg nem lássa.

S elment édesanyja,
Középső fiához,
Fiam, édes fiam,
Odaadjuk-e nénikédet?

Ne adja, ne adja,
Soha meg nem lássa,
Ne adja, ne adja,
Soha meg nem lássa.

E elment édesanyja
Legkisebb fiához,
S elment édesanyja,
Legkisebb fiához.

Fijam, édes fijam,
Odaadjam-e nénikédet?
S adja édesanyám,
Adja édesanyám.

Met csak es adás a vége,
Csak es adás a vége.
Hazament, hazament
S az ő édesanyja.

Odaadta leányát
Hetedhét országra,
Odaadta leányát
Hetedhét országra.

S a legkisebb fia,
Meghalt szegény, meghalt.
Az ő édesanyja
Min' lebetegedett.

S megátokozta fiát,
Hogy a föld vesse ki,
Tetején se fogadja,
Meddig haza nem hozza nénjít.

S megátokozta fiát,
Hogy a föld vesse ki,
Tetején se fogadja
Meddig haza nem hozza a leányját.

S anyám, édesanyám,
Idegenbe atáll!
S anyám, édesanyám,
Idegenbe atáll!

S elment ides fia,
Met a föld kivette,
Tetején se fogadta,
Meddig haza nem hozja.

Elment a nénjéhez,
Hogy hamar hazahozja.
Néném, édes néném,
Jöjjön édesanyámhoz!

S minék édes ecsem?
S minék édes ecsem?
Hogy találtál ide,
Hogy találtál ide?

S odament, odament,
Három kis madarka,
Sínak, sínak csirikolnak:
„Viszi a hűt az élet”.

S „viszi a hűt az élet”,
Hallod édes ecsem,
Hallod édes ecsem,
Mit mondanak madárkák?

S jöjjön édes néném,
Hazudnak madárkák,
Jöjjön édes néném,
Hazudnak szép madárkák!

Elértek, elértek
Nagy kereszties úthoz,
S elértek, elértek
Nagy kereszties úthoz.

Isten veled néném,
Menj édesanyámhoz!
Isten veled, néném,
Menj édesanyámhoz!

Mer ő nagyon beteg,
Mer ő nagyon beteg.
Nincs, ki neki adjon,
Bár egy kalán vizet.

Ugye, édes ecsem,
Igaz madárkák beszédjék?
Igaz, édes néném,
Igaz, édes néném.

Mer édesanyám megátokozott,
Hogy a föld vessen ki,
Hogy a föld vessen ki,
Tetején se fogadjon,

S meddig édes néném,
Meddig édes néném,
Haza nem hozom,
Haza nem hozom.

Hazament, hazament
Az édes nénikéje,
S mikor meglátta
Az ő édesanyját,

Meglátta, meglátta,
S az ő édesanyját
Ketten kétféle estek,
S mind a ketten meghaltak.”

Az az első látásra is nyilvánvaló, hogy a Gyurkáné énekelte ballada sok tekintetben különbözik az első moldvai változattól. Pl. rövidebb, kevesebb benne a mesés, epikus elem, nagyobb szerepet kapnak viszont a szereplők érzelmi reakciói. A halott testvér nemcsak azért megy el a hűgáért, mert az anyai átok erre készíti, hanem mert tudatni akarja hűgával, hogy édesanyjuk nagyon beteg „nincs ki neki adjon bár egy kalán vizet”, mint-ha csak a román redakcióból ismert, vállalt kötelezettségnek tenne eleget: ott ui. megígéri anyjának, hogy nagy ünnepekre, vagy ha vágy fogja el utána anyját, maga fogja visszahozni a hűgát. A gajcsánai balladából az is kiderül, hogy a lány nem szívesen szakadt el a szülői háztól, az esemény-

gyűjtő: Küllös Imola 1970.
adatközlő: Gyurka Mihályné
lejegyezte: Domokos Mária

Parlando, rubato

1. Vót eccer egy asszon,
S vót annak hét fi-ja,
Hét fi-ja, s egy lejár-nya,
Hét fi-ja s egy lejánya.

elbeszélő szöveg közepén, szinte minden összefüggés nélkül halljuk fájdalmas panaszát: „S anyám, édesanyám, idegenbe attál, / S anyám, édesanyám, idegenbe attál...”

Ez a második magyar balladaszöveg bizonyos tekintetben közelebb áll a román Vokicához, mint az imént ismertett első. Gyurka Mihályné bal-

ladájában ugyanis szintén az történik, mint abban, anya és leánya a vízszintálat perceiben „Ketten kétfelé estek, s mind a ketten meghaltak.”

Arra a kérdésemre, miért haltak meg mind a ketten, Gyurkáné a következő választ adta:

„Hát azért, mert az édesanyja úgy átkozta meg, hogy a föld vesse ki a fiát, addig ne fogadja be a föld se, míg a nénjét még hazá nem hozza. Mer a nénye az olyan messzi vót, hogy azt nem lehetett hazahozni bárkinek és... azt az átkot ő nagyon megbánta, az édesanyja, azért esett össze és meghalt, mert megjelent (!), hogy a föld kivette az édes fiát, hogy tudta ő megátkozni!

Gy.: — Es a lány?

A.: — A lány azért, mer... mer igaza vót a madárkákknak a beszédje, hogy az édesanyja nagyon beteg vót.

Gy.: — Es maga miért sírta el magát most? Saját édesanyjára gondolt, vagy magára, vagy miért? (Ti. édesanyja Moldvában él ma is, az áttelepülés óta csak egyszer látta, amikor otthon járt.)

A.: — Édesanyámra is, magamra is...

A továbbiakban arról beszélgettünk, hogy neki sok gyereke van (hat), nincs egyedül... Erre ő azt panaszolta, hogy „mind széjjel vannak” a gyerekei, mindig egyedül van „Csak egy (lány) sincs itthon... egy betegségbe meg lehet halni...”

A magnófelvétel utáni beszélgetés egészéből az világott ki, hogy a városi ember számára oly háborzongatóan valószínűtlen hazatérése az idegenbe adott lánynak az énekes számára teljesen természetes. Annak, aki gyermekkorában sok mesét és hiedelemtörténetet hallott, (és hitte is a bennük elmondottakat), nem az okozza a megrendülést, hogy a halott testvér viszi haza a lányt, hanem az, hogy valóban nagy beteg az anya. Gyurkáné rosszul emlékezik a szövegtörténetre, mert a madarak ezt nem mondták, a halott testvér viszont igen; teljesen hiteles azonban a ballada kiváltotta érzelmi reakciója: szerinte az anya is attól hal meg rémületében, hogy sok évvel azelőtti átka megfogta a fiát, akit egyébként nagyon szeretett. E pontnál „Az anyai átok” című román balladaváltozattal való eszmei rokonságra szeretném felhívni a figyelmet. Ebben ugyan nem szerepel anya és leánya közös halála, de a következő erkölcsi intéssel zárul:

... Es a nép azóta mondja:
Ha egy anya, bárhol élne,
Átkot szór a gyermekére,
Átka ő magára szálljon,
Nyugtot soha ne találjon.”

Megítélésem szerint Gyurkáné szövegében több a hiedelem (vagy ha úgy tetszik, ma is a közhitben élő) elem, mint a magyarfalusi balladaváltozatban. (Az anyai átok hatásán kívül ide sorolnám még pl. a keresztút emlegetését. A báty csak a faluszéli „nagy keresztés út”-ig kíséri el a hűgát, ő nem megy, nem mehet tovább vele.) A gajcsánai ballada eseményei drámaiban sűrítettek, de emberközelibbek és hétköznapiabbak egyszerűsége. Maga a szöveg sokkal kevésbé „költői”, mint a korábbi magyar változat, az előadás csaknem a ritmikus prózai elbeszélés szintjén valósult meg. Mivel többszöri, éveken át megismételt repertoár-felmérésem során Gyurkáné csak egyetlen egyszer adta elő ezt a balladát, s annak megismétlésére a későbbiekben képtelen volt, arra a meggyőződésre jutottam, hogy Gyurkáné már nem tudja ezt az alkotást, s a fentebb közreadott szöveget emlékezetének legeldugottabb zugából szedegette össze. Ez a magyarázata a szöveg és dallam helyenkénti „hevenyésztségének”.

Egy-egy új folklór-szöveg-változat felbukkanása mindig nyereség, ki-váltképp akkor, ha az új redakció lényeges elemeiben különbözik az addig ismertektől. Gyurkáné balladája a halott testvér utazásáról többféle tanulsággal is szolgál: *egyrészt* valószínűsíti a tényt, hogy a balladatípus általánosan ismert lehetett a moldvai magyarok között; *másrészt* a magyarfalusi változattól eltérő költői formája és tartalma azt is sugallja, hogy a ballada románból való átvétele, ill. magyarrá válása fokozatosan történt, esetleg ma is tart.

Végezetül Faragó Józseffel együtt jómagam is azt kívánom, hogy a gyűjtések során újabb változatok kerüljenek elő, mert nem tartom kizárt-nak, hogy Gyurkáné balladaszövegében, annak előadásában, ill. értelmezésében a saját, egyéni sorsára vonatkozó és jellemző „rögtönzött” elemek is vannak.

JEGYZETEK

1. „Vokica”, gyűjtési helye ismeretlen, fordította: KÁDÁR Imre, in: Kihajtott a búkk levele, Román népballadák és népdalok, Bp. 1961. 145–151. „Az anyai átok”, gyűjtötték: Moldva, Suceava megye. 1961; fordította: KISS Jenő, in: Három testvér, kilenc sárkány, Román fantasztikus balladák, Bukarest, Kriterion, 1970. 40–47.
2. Dallamával együtt kiadva ld. FARAGÓ József—JAGAMAS János: Moldvai csángó népdalok és népballadák, Bukarest, 1954. 141–146. — Újabb kiadása dallam nélkül: KRIZA Ildikó—ORTUTAY Gyula: Magyar népballadák, Bp. 1976. 145–150.
3. Ine néhány szamszerű adat az általam ismert balladaváltozatok költői formájáról:

Vokica	149 sor	(5)—6	szótagos	aabb	rímekkel
Az anyai átok	279 sor	(7)—8	szótagos	aabb	rímekkel
Magyarfalu (1951)	152 sor	7	—8	szótagos	abab, ill.
(a kettős sorismétlés miatt tulajdonképpen)	76)		aaaa	rímekkel
Gajcsána (1970)	116 sor	6—(7,8)	szótagos	szabálytalan	rímelésű

Öt éve halt meg Papp László régész, a Mohácsi Csatatér kutatója

1973. május 22-én hunyt el Dr. Papp László régész, előzően a Baranya megyei Múzeumi Szervezet igazgatója. Pályáját jogászként kezdte, néprajzi kutatásokkal folytatta és régészként fejezte be. Sok más, eredményekben gazdag feltárás mellett az ő nevéhez fűződik a Mohácsi Csatatér feltárásának megindítása. Papp Lászlóval kapcsolatosan nekünk, Hajdú megyeieknek is vannak feladataink. Életrajza, munkássága feldolgozásánál tekintettel kell lennünk arra, hogy Hajdúszoboszlón született. Halála ötödik évfordulóján eredményei elismerésével, munkássága értékelésével gondol rá a magyar néprajztudomány, a magyar régészet és a magyar muzeológia.

KERÍTÉSEK ÉS KAPUK A DÉL-NYÍRSÉGBEN

VIGA GYULA

A kerítések vizsgálata fontos feladat a településnéprajz számára, mivel a kerítések osztják különböző funkciójú területekre, egységekre a telkeket, alakítanak ki munka-, lakó- és tárolótereket, ill. kapcsolják mindezeket zárt egységé. Ugyanakkor tanulságokkal szolgálhat a népi építkezés kutatója számára is, mivel a kerítések anyagukban, technikájukban tükrözik a lakóház és a gazdasági épületek építésének anyagi és technikai színvonalát. Tanulmányozhatók a kerítéseken alkalmanként ácszerkezetek és fonástechnikák is. Nem arról van szó természetesen, hogy a lakóházak és a kerítések építőtechnikája feltétlenül azonos, hanem arról, hogy a házból lakók anyagi, társadalmi színvonalát fejezi ki a kerítés, s ha a lakóházzal szemben újfajta igény jelentkezik, akkor az új lakóház mellett a régi kerítés sem marad meg sokáig. (Ez a folyamat csak részben magyarázható meg azzal, hogy a ház felépítésével egyidőben könnyebben a kerítést is elkészíteni, lévén együtt az anyag, munkaerő és mesterember!) Különösen jól megfigyelhető az említett jelenség a mai falvak kockaházaival kapcsolatban. Az új házak előtt valóságos „erődítés” húzódik vasból és betontól, holott a kerítés szerepe általában kevesebb, mint korábban, amikor ténylegesen az állatok együtttartását szolgálta.

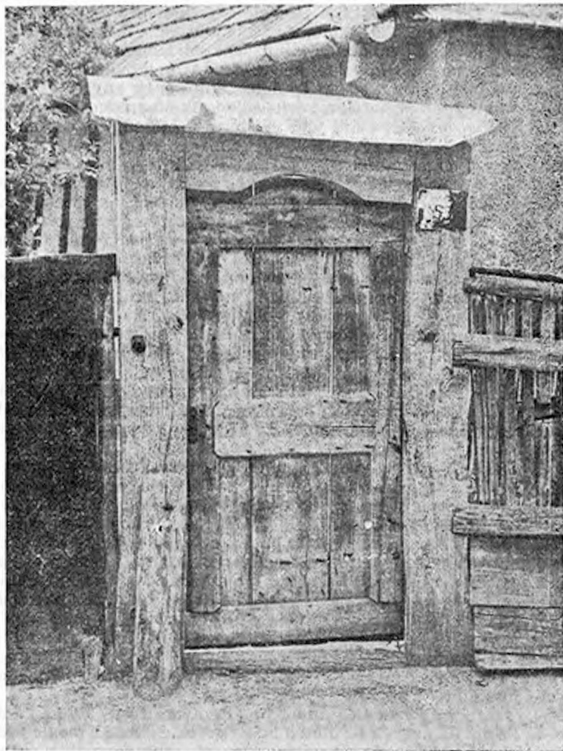
A kerítések anyaga és a készítés technikája között egy telken belül is jelentős különbségek vannak. Az utcai kerítés általában igyekszik követni a mindenkori ízlést, ha ezt a tulajdonos helyzete lehetővé teszi. Ezzel szemben a telkek belső kerítései általában hagyományosabb formákat írnak. Századunk első harmadától, a drótkerítés általánossá válásával ez a folyamat az egységesedés felé halad, de az utcai kerítés kiemelt szerepét ma is megőrizte.

A kerítésnek többféle funkciója van. Szolgálja egyrészt a porták külső védelmét, távol tartja az idegent, embert és állatot egyaránt. Az emberek távoltartása elsősorban nem a szó gyakorlati értelmében értendő. A kerítés inkább olyan jelként funkcionál, amely utal arra, hogy mögötte már a mindenkori tulajdonos rendelkezik, s ebben élvezi a szűkebb közössége, és a mindenkori törvények védelmét.¹ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a Szabolcs megyei Nyírbogáton pl. azt az embert is megbüntették, aki saját kertjébe a kerítésen keresztül mászott be.² A jelzett szerepe mellett a kerítés az állatállomány együtt-tartására szolgál, s védi a növény-termesztés területeit és termékeit az állati kártételtől. Az alábbiakban a Nyírbogátról délre fekvő, Szabolcs-Szatmár megye déli, illetve Hajdú-Bihar megye északi részén elhelyezkedő nyírségi falvak kerítéseiről és kapuirol közlök néhány adatot.

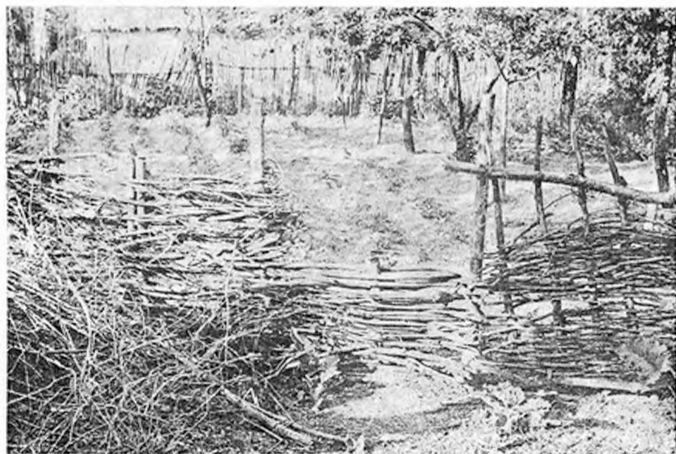
A XIII. századtól kezdődően már vannak olyan írásos adatok, amelyek Szabolcs és Szatmár megyék területén is kerítések és kapuk meglétéről tanúskodnak.³ Nyárády Mihály szerint azonban a szegényebb sorsúak még a múlt században sem kerítették el Szabolcsban az udvarukat, a tehetősebbek ke-

ritései pedig sövényből vagy hasított karókból voltak, a kerteket pedig esetenként körülarkolták, s liciummal ültették be az árokpartot.⁴ Erdész Sándor szerint a Nyírségben a századfordulón deszkával, kóróval és sövényvel kerítették.⁵ Az emlékezet szerint a századfordulótól kezdve a falvakban már nem voltak kerítetlen telkek, csak a falu szélén lakó cigányoké. Jelentős szerepe lehetett ebben a vármegyék által kiadott építkezési szabályrendeletnek, amelyek intézkedtek a porták bekerítéséről is.⁶

Az utcák felé az *utcai kerítés*, *utcakerítés* található, melyet Nyírbogáton *keccnek* is neveznek, Nyírmártonfalván pedig *korlátként* is emlegetnek. Ezen a kerítésen található az *utcakapu*, *nagykapu*, mellette az *utcaajtó*, *utcai kisajtó*. Ezen a területen a kapuk nem díszesek, csupán Nyírcsádon található néhány elnagyoltan *cifrázott kapu*. Az emlékezet szer-

Fedeles kisajtó, Nyírbogát.

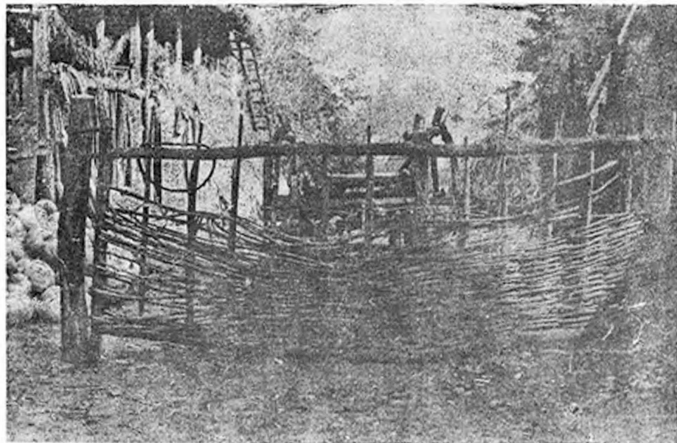
Hágcsó, Nyírmártonfalva.

rint azonban az 1920–30-as években ezen a vidéken még általánosan elterjedt volt a díszesen faragott kapu. Jelenleg a nyírbogáti *kalapos* vagy *fedeles kisajtó* érdemel még figyelmet, amelyet ácsok készítettek a módosabb gazdák számára (1. kép). A nagykapuk kétszárnyúak, csak elvéve találni a telkeken egyszárnyú kaput, azt sem az utca felé. A szomszédok felé a *mezsgyekerítés* húzódik. Az udvarról Nyírlugoson a *szűrőkapun*, a többi településen a *kertkapun* juthatunk a telkek belsejébe. A kertkapu mellett helyenként *hágcsót*, *lépcsőt*, *átlépőt*, *áthágót* csinálnak (2. kép). Ilyenkor kb. 1 méteres szakaszon alacsonyabbra készítették, ill. kőkerítésnél, 70–90 cm magasságban levágták a kerítést. Fölé alkalmanként lepedőt akasztottak, hogy a baromfi ne jusson át. Ha magasabb volt a hágcsó, akkor két oldalára egy-egy *gurigáját*, *kuglifát* tettek, vagy követ állítottak.

Az udvart általában kerítés választja el a lakóháztól, ami az állattalomány távoltartására szolgál. Neve *stakétli*, *stakétlikerítés*.

Anyagok szerint a következő kerítésfajtákat különböztetik meg: 1. Kivágott fák kiásott *dücskőjéből* összerakott kerítés. Ma már nem készítik, de Nyírbogáton az emlékezetben még él. Az adatközlők szerint a szegényebeknek volt ilyen a századfordulóig, előfordult tanyákon is. Főleg utcai kerítéshez használták. 2. *Kőkerítés*: Nyírlugoson *olajkerítésnek*, *olajkerítésnek* is nevezik. Ma már csak a belső kerítések anyaga a kő, régen általános volt az utca felé is. A napraforgó kóróját általában sekély árkoslába állítják egy szálával, s a szálakat merőlegesen felkötött *gúzsokkal*, *kőpárok*kal fogják össze. Ez a kerítés azonban csak 3–4 évig tart. Ahol erősebb, tartósabb kerítést akartak, ott fagúzsba rakták a kórót, s az el-fartott 8–10 évig is. Ilyenkor kétméteres közökkel cölöp-párokat vernek le, közel egymáshoz. Ezek a cölöpök — a talajjal párhuzamosan rájuk erősített — hasított akácfa korc-párokat tartanak. Ezek közé a korok közé

teszik több sorban a kórót. A szálak alja ilyenkor is sekély árokban nyugszik. 3. *Sövény*: Ez a neve az élő *glediciából*, annak szorosan egymás mellé való ültetésével keletkezett áthatolhatatlan kerítésnek, valamint a vékony vesszőből font kerítéseknek is. Az előbbi főleg kertekben és szőlőskertekben használatos, az utóbbi általánosan elterjedt volt, de ma már ritkán készítenek. Vesszőből font sövénytel mindenhol kerítettek, vannak porták, ahol minden kerítés így készült, szinte összefüggő falat alkotva, melyet csak az épületek és a kapuk szakítanak meg. A fonáshoz főleg *fagyal-* és *fűzfa-*vesszőt használtak. A vékonyabb, vízszintes futó szálakat levett karók közé fonták, általában egysoroson (vö. lánc-vetülékes technika?). Kapuk esetében szilárd keretet készítettek akácfából, ebbe függőlegesen vastagabb bordákat, vetülékszálakat rögzítettek, s ezek közé fonták a vesszőt. Ezek a vesszőkapuk, melyek általában egyszerűak, ma már igen ritkák (3. kép). A növényfonás munkáját egy hozzáértő ember irányításával a család végezte. Munkájukhoz gyakran igénybe vették a rokonok segítségét is. A munkát irányító embernek — fizetség fejében — az ősi betakarításkor tettek néhány fuvart. (Ezek ugyanis a szegényebb emberek közül kerültek ki.) Az emlékezet szerint a közelmúltban még valamennyi dél-nyirvási faluban voltak sövényfalú gazdasági épületek, elsősorban *górék* is. 4. *Húsángkerítés, dorongkerítés*: Úgy készült, hogy karvastagságú karókat vagy egészben, vagy kétfelé hasítva egymás mellé a földbe ástak, s fölül saját anyagából, deszkából vagy drótból készült korccal fogták össze. Elsősorban a belső kerítések anyaga. 5. *Palánk*: Ácsok készítették deszkából. Csak az utca felé használták, s csak a tehetősebbek kerítették vele, mert drága volt. Általában fenyődeszkat használtak, az anyagot a készítő adta. Területünkön főleg Nyírbátorban szereztek be a hozzá szükséges faanyagot. Az ács pénzért vagy terményért vállalta a munkát. Egy nyírbogáti adat szerint kb. 2—2,5 q búzát, vagy annak árát kapta az ács egy utcai kerítés és kapu

Sövénykapu, Nyírlugos.

elkészítéséért. A kerítés tetejére alkalmanként deszkalapot szögelték, mely megakadályozta, hogy a víz a tartóoszlopok és a deszka közé csorogjon. A palánk mindenkor a jómód jele volt. 6. *Garádgya*: levágott szőlővengyéből és tuskés gallyakból kialakított kerítés. Elsősorban a szőlőskerteket kerítették vele, de alkalmanként a kertek végét is ezzel zárták le. A külső oldalon általában körül is árkolták. 7. *Drótkerítés*: Falvainkban az 1920-as évektől terjedt el általánosan. Főleg Nyírbátorban vették, de alkalmanként falusi kovácok, lakatosok is fontak drótot. Kezdetben csak az utca felé használták, ma már mindenütt ezzel kerítettek.

Az ismertetett típusok általánosan elterjedtek voltak valamennyi dél-nyirvási településen. Ezeket kívül azonban számtalan alkalmi megoldással is találkozhatunk napjainkban is (kukoricaszárral, üres ládákkal, fahasábbal való kerítés). Régen a parasztember — hasonlóan az építkezéshez — a környezetében fellelhető anyagokat használta kerítéséhez is. Századunk elejétől azonban a fokozatosan elterjedő, mind olcsóbbá váló, s nem utolsósorban tartós drótkerítés visszaszorította a hagyományos formákat. Az utóbbi évtizedekben egyre inkább terjedt a vasbeton, hegesztett kerítés. A paraszti gazdaságok szerkezetének egyszerűsödése eredményeként mind kevesebb részre tagolódnak a telek is. Mindez a gyári anyagok térhódításának kedvez.

JEGYZETEK

1. Vö.: Szabó István: A középkori magyar falu. Bp. 1969. 25.
2. Saját gyűjtés, 1974.
3. Szabó István i. m. 24.
4. Nyárády Mihály: Szabolcs megye vázlatos tárgyi néprajza. Bp. 1939. 11.
5. Erdész Sándor: Nyírség. Bp. 1974. 144.
6. Mikecz Dezső: Szabolcs vármegye szabályrendeletai. Nyíregyháza 1899.: Szabolcs vármegye építkezési szabályrendeletai. Szabolcs Vármegye Hivatalos Lapja 1943. III. 11.
7. Csalog Zsolt: A magyar népi fonástechnikák típusai. Ethnographia LXXIII. (1962) 395.

Ortutay Gyula halála

Nemcsak a néprajztudomány, hanem az egész magyar közélet nagy veszteségére Ortutay Gyula akadémikus, volt kulturális miniszter, egyetemi tanár, a MTA Néprajzi Kutatócsoportjának igazgatója, 68 éves korában, hosszú betegség után, március 22-én elhunyt. Ortutay Gyula annak idején, mint a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának igazgatója, mindenkinél többet tett a magyar múzeumok fejlesztésének terén. Temetésén, márc. 31-én, a budapesti Mező Imre úti temetőben, a Hajdú-Bihar megyei Múzeumi Szervezetet, a Déri Múzeumot dr. Dankó Imre megyei múzeumigazgató képviselte.

Hauser Arnold halála

A társadalomtudomány, a társadalomtörténet és a művészettörténet nagy veszteségére Hauser Arnold, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, a nemzetközi tekintélyű tudós, 86 éves korában, jan. 29-én, elhunyt.

RÉGÉSZ-PÁLYAKEZDÉS A HAJDÚSÁGI MÚZEUMBAN

ANTALÓCZY ILDIKÓ

No, aztán szegyet ne hozz a fejemer — búcsúzott tőlem tanárom, a szegedi régészhallgatók atyamestere, *Trogmayer Ottó*.

Igyekszem — motyogtam, bár akkor még fogalmam sem volt, mit tartogatnak számomra az elkövetkező napok. A gondatlan egyetemistából szinte egyik pillanatról a másikra régész lett a hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeumban.

Igaz, még rajtam a tojásbéj — hogy igazgatóm, Nyakas Miklós megjegyezte —, hiszen az utolsó félév, a szakdolgozat, az államvizsga — mind a diploma feltételei — még hátra vannak.

Január 16-án, a múzeumokban történt bemutatkozó körút után —, amikor fejembem egy adathalmaz szongott, benne a sok név, arc, munka és funkció egymást kergette —, jökekdvűen rámeccsen *Dankó Imre*: „Azért már csak kivívánkzik belőlem: Nem mondhatja, hogy nem fogadjuk szeretettel?”

Nem, persze, dehogys — rezzenek fel. S eszembe jut, hogy míg a böszörményi kiállításon végigkalauzoltak, mennyi mindent megtudtam az egykor itt élők életéről, a hajdúk történelméről, s eszembe jut az is, hogy a képzőművészeti kiállításon mily örömmel fedeztem fel a nálunk — Szolnokon — is élt Fényes Adolf, Edvi Illés Aladár, Bihari, Pólya Tibor tájképeit, zsánerképeit, és bennük a már megszokott, megszeretett alföldi tájat, alföldi embereket.

Mégsem jöttem hát olyan messzire.

Az öt évig egyik ásatásról a másikra ingázó régészhallgató a teljesen kiszámíthatatlan és bizonytalan álláslehetőségek közt nem tudhatja, hva is veti a sors végül.

A szolnoki gyermekkor, a szegedi tanulmányok, a DK—Magyarország-centrikus tudásanyag miatt kifejezetten szerencsétlenség lett volna számomra távol kerülni a hazai vidéktől.

Annak, hogy a böszörményi állást megkaptam, nagyon megörültem. Nemcsak azért, mert személyes gondjaimon segített, vagy mert mindig alföldi, vidéki múzeumba vágytam, hanem mert ebben a múzeumban — M. Nepper Ibolya négy évi munkáját folytatva — tulajdonképpen most kell megvetni a rendszeres és módszeres régészeti kutatás alapjait.

Első és legfontosabb feladat a múzeum gyűjtőterületének leletbejelentési hálózata fölrésztése. Ez nem is annyira régészeti, mint inkább sokrétű közművelési, népművelési munka.

Kezdve onnan, hogy a böszörményi Tsz-ek újságjában cikket írunk arról a témáról, a földmunkálatokat végző vállalatokat körlevélben értesítjük, egészen addig, hogy a helyi és falusi művelődési házakban, a vállalatok, Tsz-ek szocialista brigádjainak előadásokat tartunk a leletbejelentési és a régészeti kutatómunka fontosságáról, arról, hogy miben tudnának nekünk segíteni.

A már meglevő helyi Múzeum Barátok Körében egy szekciót hozunk létre a régészeti iránt érdeklődőknek, remélve, hogy belőlük alakul majd ki az ásatásokon és a tavasszal kezdődő terepbejárásokon is résztvevő fontos segédcsoport.

Ugyanazt a célt szolgálja, és a gimnáziumi tanárok munkáját megkönnyíti a szeptembertől beinduló múzeumi-óra sorozat. Ezen alkalmakkor az elsős történelemanyag hét kifejezetten régészeti jellegű leckéjét beszélnek meg a gyerekek természetesen bőségesen illusztrálva.

Szintén a nyárra, az ásatási időnyre gondolva kezdtük el a munkásbrigád megszervezését. Eredmény: öt-hat nyugdíjas földmunkás állandó készenlétben lesz. Nem kell ezután az építkezéseknél, földmunkáknál attól tartani, hogy a régészek „pizmogó” munkája sokáig hátráltatja az övéket.

A korszerű leletmentésekhez és ásatáshoz szükséges jó minőségű technikai felszerelést — a kézi szerszámoktól a sátoron át a fényképezőgépig — most szereztük, ill. szerezzük be.

Tervbe vettük a régészeti gyűjtemény átrendezését, és egy megfelelő nagy raktár kialakítását.

Elméleti téren a legfontosabb a régészeti adattár létrehozása, melyet már elkezdünk. A közeljövőben történik meg a régészeti könyvtár teljes leválasztása a múzeum igen sok ritkaságot tartalmazó történelmi, néprajzi, régészeti anyagából. A régészeti részből hiányzó pár alapvető fontosságú mű beszerzésénél a megyei múzeum ajánlotta fel segítségét.

Valószínűleg hasznos lesz a kutatómunkában a jövőre létrehozandó helyi levéltár. Ez külön öröm nekem, hiszen fő kutatási területem a koraközépkor, ahol az okleveles adatok óriási segítséget nyújthatnak.

A jelenlegi munkámról és távolabbi terveimről csak annyit, hogy már most szeretném megvetni az alapjait egy leendő középkeri falu — monostor — (talán Vid?) ásatásnak.

A nagy elődök — Zoltai, Sőregi munkásságát — legalábbis intenzitásban — nehéz lehet túlszárnyalni, de igyekszem, hogy szegyet ne hozzak a szegedi mester fejére.

Tasnádi Katalin halála

Alig egy éve dolgozott a Déri Múzeumnál *Tasnádi Katalin*, mint történész muzeológus. Fiatal munkatársunk, anélkül, hogy érdemleges munkát tudott volna végezni, május 20-án, 33 éves korában elhunyt. Nagy részvét mellett, május 26-án temették el.

A helytörténeti kiállítás régészeti részének megnyitása

A Déri Múzeum új állandó kiállításainak egyes részei technikai okokból nem készülhettek el a múlt év szeptember 30-ára. Az első emeleten levő komplex helytörténeti kiállítás *régészeti részét* és a második emeleten levő Déri-gyűjtemények című kiállítás *Az ősi kultúrák világa* című részét ápr. 14-én *dr. Kovács Tibor*, a Kulturális Minisztérium Múzeumi Osztályának vezetője nyitotta meg. Ennek a két kiállításrésznek megnyitásával állandó kiállításaink teljessékké váltak.

A CSOKONAI SZOBORRÓL IZSÓ LEVELEK ALAPJÁN

SZ. KÜRTI KATALIN

Több mint hetvenöt évig állt egy ugyanazon helyen *Izsó Miklós* Csokonai-szobra. Jelenleg — városrendezési tervek eredményeként — új környezetbe került. A Kollégium lázadó fiát lanttal kezében, szőlőtöke előtt, gazdagon burjánzó természeti környezetben, az anakreoni dalok költőjeként jeleníti meg a szobrász. Az alakon dús prémszegélyű mente, vállán a növények egy részét is eltakaró, bő redőzetű köpeny. A rokokó díszítettségű kosztűmhöz csigás, fűrtös haj párosul, mindezzel együtt világítás megjelenése van. Mégsem finomkodónak formálta Izsó költőalakját. Csokonai meglett férfiként áll és kiáll a Kollégiummal szemben. Mintegy lantjára csapva, átszellemülten, az ihlet pillanatában ábrázolja őt Izsó, de az ábrándozás mellett az elszántság, értékének tudata, öntudata is kifejezést nyert az ércalakon. A szobor, azon túl, hogy városképileg meghatározó szerepet játszik, a debreceni művelődéstörténet érdekes fejezetét alkotja. A történetet már 1953-ban ismertette *Fülep Lajos* és *Balogh István*. Újat nem mondhatunk tehát egyik legszebb, ha nem a legszebb költőszoborunkról, de *Izsó Miklós* és testvére, *Izsó József* levelei tükrében rekonstruálhatjuk az 1866—1871 közti eseményeket. A leveleket 1958-as könyvből közölte *Soós Gyula*.

Az Emlékkert Társulat 1866-ban, *Pákh Albert* ajánlatára kezdett Izsóval tárgyalni. Az 1866. október 22-i társulati gyűlésen mutatta be a szobrász kis mintáját, ekkor kötötték meg a szerződést is. 1866 decemberétől 1867 augusztusáig Debrecenben élt Izsó, a helyszínen rakta fel a nagy mintát. *Izsó József* később így emlékszik vissza a debreceni napokra: „... a Péterfián kibérelt egy házat... ide hozatta az agyagot Borsod megyéből, az Ormosi puszta, 28 mérföldnyi távolságból, ami nem kis költségbe került. A bérelt ház udvarára hordatta a hat szekér agyagot, de hogy ez a kitűnő agyag még jobb legyen, taposóembereket fogadott, mellé egy gyermek cigánybandát és négy napig zene mellett taposták és táncolták az agyagot. Az ezt látó és okát nem tudó nép több megjegyzést tett cselekedetéről, mondták sokan: ennek az új lakónak nagyon táncos világa van”...

Izsó Miklós visszaemlékezése kevésbé kedélyes képet fest a debreceni napokról, amikor ezt írja: „Döntött... a bizottmány azon ígérete is, hogy menjek le Debreczenbe, számomra helyiséget adnak, hol Csokonait készíthetem, — indokolva az által, hogy Debreczeni publiczum úgy sem látott szobor készítését, ez által érdeklődni fog, adakozni fog a szoborra. Ígéretökbe bízva lementem, de nem hogy műhelyt készítettek volna számomra, hanem még huzzá puszta helyiséget is hova műhelyemet építtettem, magamnak kellett keresni. Uraim én kötelezemet készítettem, a bizottmány nem, a bizottság a kötelezvénybe tudomom, akaratomon kívül... két terhet rótt rám, nevezetesen a csomagolás és a szobor valamelyik külföldi öntődébe való elszállításának költségeit”. Ugyanitt megírja, hogy végül el-

tekintettek a költségek kifizetéséről, de több hete ment rá a csomagolásra, s ráadásul kompromittáltak is a bécsi öntőde előtt, amellyel előzőleg meg-egyezett.

Hálátlan volt-e Debrecen Izsóval szemben? — vetik fel a kutatók, elsőként *Zoltai Lajos*, majd *Balogh István* és *Fülep Lajos*. Válaszuk szinte egyértelmű: nem. *Csanak József*hez írt levelei és ajándéka (a Déri Múzeumban levő kis alabástrom szobor) arról tanúskodik, hogy voltak a városban barátai. Itt nemcsak a Csokonai szobormintát készítette, hanem eladásra is dolgozott. A társaság három öntődével: a bécsivel, a nürnbergivel és a münchenivel tárgyalt, s nyilvánvaló, hogy annak adta a megbízást, amely a legolcsóbban vállalta a bronzba öntést. A másik nagy kérdés művészeti vonatkozású: saját akaratából vagy kényszerből változtatta meg Izsó a szobortervet? A Református Kollégium gyűjteményében őrzött, jelenleg raktárban levő kis gipszmintát a Zrínyi mellszoborral és a „Búsuló juhász”-szal együtt ajándékként adta Izsó Debrecennek. Talán azért, hogy elődjét és egykori mesterét kövesse (Ferenczy István 1823-ban küldte Rómából Csokonai márvány büsztjét a debreceni kollégiumnak, talán azért, hogy ugyanabban a városban, egymástól pár méter távolságban legyen látható egy témának két variációja. A kis gipsz szobor a légies, átszellemült Csokonait mutatja be, a kész mű sokkal testesebbnek. E kérdésben *Fülep Lajos* gyönyörű és klasszikus sorait kell idéznünk: „aki a kollégium könyvtárában levő kis modellt megpillantja, önkénytelenül kiszalasztja a száján: ez az igazi!... szokatlanul vékony, nyulánk... ifjúságra termett, csak ifjúságra, nem illik hozzá a vastagodás, elnehézedés, öregedés... Csokonairól nem maradt hiteles képnök. De aki ezt a modellt látta, ezután már mindig ilyennek látja. Nem is tudok sehol még egy ilyen valószerű költő képet... Úgy áll ott lantjával, mint egy magyar Orpheus... várra, hogy széttépjék.” A téren álló szobor „jónéhányunk véleménye szerint legjobb emlékműünk. Csupa konvenció, mozgásban, attributumiban — de mi is lehet az ilyen szobor, amelyik a megbízás szövegét s a szoborbizottság követelménye szerint félig-meddig természetszerű arcképnök, félig-meddig apoteozisnak kell lennie?... és mégis az a különös, hogy a konvenciót nem érezzük konvencionálnak, testtartását mesterkélnök, attributumait fölösleges koloncnak, ruházatát cikornyának — olyan nyugodtan és természetesen eleven, olyan friss, mintha ez a fajta motívum éppen benne születne meg: tömegében, arányában, kontúráiban szép; kifejezése közvetlen és bensőséges; még az sem árt neki, hogy a nem bronzban gondolkodó kőfaragó Izsó fölöslegesen körülírta alól támasztékokkal, az alak annál sudárabban nő ki belőle” (kiemelés — Sz. KK.)

Izsó Miklós tudta, hogy remekművet alkotott. Bizonyára ez készítette arra, hogy — habár voltak sérelmei — nagylelkű legyen azzal a várossal szemben, amely helyet adott Csokonai-szobrának. E mű két változata egy harcnak és vívódásnak a következménye. Ezt a harcot azonban nem az Emlékkert Társulattal, hanem önmagával kellett vívnia. A kis gipszminta a benne élő és a realitásnak is megfelelő Csokonai-kép megmutatása, a másik a monumentalitás követelményeinek olyfajta megértéséből fakadó feladatmegoldás, amit nagy utóda és tisztelője, *Medgyessy Ferenc* így fogalmazott meg saját, ugyancsak Debrecenben készített, *Petőfi-szobra* készítése kapcsán: „Teltebb idomokat is kapott a szobor, gondolva arra a körülményre, hogy a szobrásznak ez az egyetlen eszköze a szellemi kiválóság kifejezésére”.

Nagyszerű együtt látni a két Csokonai-szobrot, s betekinteni nemcsak az Izsó-művek, hanem a modern magyar plasztikai gondolkodás kialakulásának történetébe is.

EGYEK KÖZSÉG NÉPESEDÉSI VISZONYAI A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉTŐL ÉS ANNAK HATÁSA

BENCsik JÁNOS

Polgár történelmével foglalkozva azzal a kérdéssel is szemben találom magamat, hogy a község újkori határában elterült tekintélyes káptalani birtok (Szentmargita pusztja stb.) miként népesült be, hogy a XIX. század közepétől gomba módra szaporodó kisebb-nagyobb urasági majorok népessége honnan verbuválódott, amikor feltűnt, hogy a különböző forrásokban sűrűn találhatunk egyeki családokat. Ettől kezdve különösen is figyeltem e népesedési jelenségre, négy régi település, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Polgár és Tiszacsege, továbbá két újabb falu, Tiszagyulaháza és Újtikos népességének alapos vizsgálatát végeztem el, hogy megfelelő képet kapjunk az egyekiek kirajzásáról. Eközben megállapítható, hogy az 1850-es éveket követően mintegy háromnegyed évszázada tartott az a demográfiai folyamat, melynek eredményét röviden úgy summázhatnánk, hogy az egyeki családok sorra tűnnek fel a már felsorolt helységei anyakönyveiben, iratanyagában, s ennek magyarázatának fontos szerepet kaptak e községek és városok gazdasági életében is.

E folyamat előzményeként két történelmi tényt kell közelebről is megvizsgálnunk. Az első, amiről már mind a történelmi szakirodalomban, mind a népszerűítő cikkekben szó esett, az ugyanis, hogy az egri káptalan késő-feudális rekatolizációs törekvéseinek áldozatul esett egyeki református paraszt-közösség elhagyta faluját, s helyükbe a földesúr, a káptalan új telepeket toborzott. Ez az 1770-es és 80-as években lezajlott erőszakos akció, illetve annak eredményeként bekövetkezett népességcsere hatására Egyek lakóinak száma gyorsan felszaporodott, a jobbágylakosság viszonylag rövid idő alatt regenerálódott. Ennek egyik oka nyilvánvalóan az volt, hogy ekkorra már lezárultak a XVII. századra jellemző belső mozgások, a nagy telepítési akciók, s így a ritkábban adódó lehetőségeken kapva kaptak bizonyos jobbágycsoportok. Másik oka pedig az lehetett, hogy a földesúr minél hamarabb pótolni igyekezett a birtokát elhagyó jobbágy-ságot.¹

A második történelmi tény, amelyre az előzmények vizsgálatok ki kell térnünk, a népesség számának és a falu határának egymáshoz való arányítása. Ennek szemléletes bemutatására alább egy táblázatot állítottunk össze, amelyben a tanulmányunk célját képező Egyek község mellett a kirajzás irányába eső települések (Tiszacsege, Polgár, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény) is szerepelnek. A táblázat adataiból kiolvasható az, hogy a XIX. század második felében Egyek túlnépesedik, illetve környezetéhez viszonyítva az egy főre eső határrész (kh-ban kifejezve) alacsonyabb, mint a felsorolt helységeiben.²

Külön is hangsúlyoznunk kell, hogy az egyeki határ már a betelepülést követő évtizedekben szűknek bizonyult az uralkodó jellegű extenzív közösségi állattartás szükségletei számára. Ennek következményeként az egyeki közösség az egri káptalan (földesura) szentmargitai pusztájából

bérelt legelőt szilaj gulyái, ménesei, juhnyájai, esetenként sertéskondái számára. A fenti gyakorlat folytonosságát bizonyítja az is, hogy a népi terminológiában (még Hajdúböszörményben is ismerik!) él egy „Kisegyek” földrajzi név, amely a szentmargitai pusztát *Hattyással* szomszédos határrészét jelöli. Ennek analóg esetével találkozhatunk másutt is, nevezetesen a volt káptalani földön kiépült tanyaközpontot, *Bagotát* a polgáriak körében a terület régi bérlőiről, a nyíregyházi gazdákról „Kisnyíregyházának” nevezzük.³

Az anyakönyvi adatokból az derül ki, hogy az 1830-as, 1840-es években a zsellér népesség kezdte meg a kiköltözést szülőfalujából, Egyekről. Őket mind a csegei, mind a szomszédos káptalani uradalmi tanyákon megtalálhatjuk. Így költözött Csegére az 1830-as években a Bencsik család is, akik előbb a Nagymajorban, majd Csegén, utóbb, az 1850-es években Szentmargitán gazdasági cselédek. Egy évtizeddel később aztán tömegesen tűntek fel az egyekiek a *káptalani tanyákon*. Az *Egyekről idetelepült névadó családok*:⁴ Balázs (1867), Bene (1875), Bencsik (1856), Bezeg (1872), Bódi (1871), Bukta (1874), Borbély (1866), Csöke (1871), Csetneki (1878), Dobos (1871), Fülep (1865), Füz (1885), Györkér (1863), Holczér (1879), Horváth (1865), Huszánk (1865), Juhász (1869), Kaló (1880), Kardos (1866), Katona (1864), Kovács (1864), Kiss (1864), Kóteles (1866), Lukács (1849), Makk (1872), Májai (1872), Manó (1871), Mezei (1884), Mészáros (1865), Molnár (1879), Morvai (1865), Mucza (1865), Munkácsi (1866), Oláh (1870), Puskás (1872), Radics (1868), Rente (1860), Simon (1843), Szabó (1869), Szakácsi (1844), Szögédi (1888), Tóth (1864), Török (1888), Trungel (1888), Ugri (1865), Urbán (1869).

A felsorolt családok a legkülönbözőbb munkákat végzik az uradalomban, béresek, kondások, gulyások, csikósok, juhások, kisiparosok stb. A kapitalizálódás lehetővé tette, hogy a tekintélyesebb pásztorok, *tanyagazdák*, kisiparosok kiemelkedjenek közülük, s fel-feltűnnek a szomszédos helységeiben. Résztvesznek Tiszagyulaháza, majd Újtikos községek alapítások. Ezek a Mezeiek, a Radicsok és a Berkesek.

Ennek a folyamatnak mintegy magyarázata az, hogy az egyekiek nem vállaltak munkát a területükkel határos Hortobágyon. Zoltai Lajos 1925-ben azt írja: „feltűnt, hogy a Hortobágygal szomszédos Egyeket és Nagyivánt egyetlen pásztor sem képviseli ebben a pusztai társaságban.”⁵ Így csakis a káptalani földeken kereshették megélhetésük forrását. A fent jelzett népesség-mozgásnak a részvevői minden bizonnyal a szegényebb családok tagjai voltak, akik saját földdel, esetenként még lakóházzal sem rendelkeztek.

Az 1880-as években már egy más természetű kirajzás, kitelepülés tanúi lehetünk Egyek esetében is. A faluban lokálisan is átrétegződik a lakosság. A mai Vöröshadsereg útja két oldalán, a szőlőskert melletti utcasort módos családok házhelynek megvásárolták, s az 1880-as években sorra rangosnak számító lakóházakat építettek. A nagyjából egységes utcakép annak a gazdasági konjunktúrának az eredménye, amely ebben az időben az egyeki mezőgazdaságot is fellendítette. A következő évtizedekben megjelennek az egyeki vállalkozó kedvű parasztok Hajdúnánás, Hajdúböszörmény ármentesített, ún. *Rét* határrészén, s ott tanakít *árendálnak*, esetenként 8–10 kh földet, tanyát vásárolnak. Akad közöttük természetesen *tanyás, dohánys és gazdasági cseléd* is, de ezek száma nem lényeges.

A hajdúnánási Rétre települtek:⁶ Ádám (1896), Bencsik (1897), Berkes (1901), Bódi (1898), Debrődi (1904), Deli (1899), Domán (1897), Fülep (1896), Gulyás (1904), Homonnai (1898), Horváth (1898), Ináncsi (1899), Katona (1895), Kovács (1895), Mezei (1896), Nagy (1898), Németh (1905), Major

(1905), Polyák (1911), Rente (1900), Szabó (1897), Szincsák (1903), Trungel (1897). Többségük földbérlet és földműves, akik 25—40 év közötti életkoruk alapján ítéelve eredményesen gazdálkodhattak, s gyökeret is vertek a hajdúváros talajába. Szülőfalujukhoz való kötődésüket az jelzi, hogy mintegy 80%-uknak egyike lány a felesége is.

Hasonlóan népes a hajdúböszörményi Rétre költözötték száma is:⁷ Budai, Berkes, Bencsik, Balogh, Czinege, Debródi, Domán, Farkas, Gulyás, Hajdu, Katona, Kovács, Major, Mészáros, Molnár, Nagy, Német, Polyák, Pásztor, Radics, Szabó, Szanyi, Szincsák, Tóth, Török, Trungel, Varga, Zsólyomi. Tanúi lehetünk annak is hogy e családok esetenként Hajdúnánásról Hajdúböszörménybe, vagy fordítva költöztek, keresve azt, hogy hol kapnak alkalmasabb életlehetőségeket. E családok között többen rokonságban vannak egymással, így a rokoni kötelékek alapján történt vállalkozás is feltételezhető. Természetesen egy-egy család több személlyel is képviselteti magát. Így a Szincsákok, a Dománok, a Debródiak, a Katonák két-három házas férfitagot számlálhatnak az 1894—1905 közötti anyakönyvi adatokban.

Összehasonlításként közlöm, hogy a szóbanforgó időszakban az egri káptalan tanyáira Tiszacsegeről alig költöznek munkát kereső és válláló családok. Hajdúböszörményben mindössze öt, Hajdúnánáson pedig egyetlen család sem vállalt árendálást vagy más munkát.

Az egyekiek munkavállalási hulláma			
Év	1845—1890	1894—1904	1894—1904
Helység	Szentmargita	Hajdúnánás	Hajdúböszörmény
Családfő	57	32	38

Témánk szempontjából hasonlóul tanulságos a század elején jelentkező *kivándorlási hullám* is, amikor számos egyeki férfi vállalkozott arra, hogy Amerikában, az *ígéret földjén* keresse megélhetését.⁸ 1905-ben Sipos, Kiss, 1906-ban már Német, Molnár, Bódi, Szanyi, Kovács, Szegedi, Sinkovics, Puzsár, Sóska, Antal, Hajdu, Hegyi, Czinege, Asztalos, Szendrei, Tamás, Kovács, Herceg, Makula, Füle, Kozma, Balázs, Bene, Domán, Arany, Trungel, Sári, Brukner, Vincze, Pózmán, Ménesné, Kiss, Kovács, Tamás, Gulyás, Szanyi II., Major, Pap, Molnár II., Zelei, Vaskó, Herbák, Szincsák, Berkes, Gecse, Sári, Csepregi, Lipardi, 1908-ban Zelei, Domán, Breznóczi, Ugró, Domán stb. váltanak útlevelet és mennek tengerentúlra munkát vállalni.

Az egyekiek egy része eleve magával viszi Amerikába családját is, vagy a következő években utaznak a családfőt követve a feleség és a gyermekek tengerentúlra. Ezek természetesen is kivándoroltak. Tiszacsege esetében alig van példa az ilyen kivándorlásra. Ezeket a faluban számon tartják (pl. Tuza József).

Egyeken az utolsó kitelepedési hullám az 1920-as években zajlott le. Egy részük Tiszafüred irányában (a Brüchner testvérek, Muczák), mások a tiszacsegei Kismajor felosztott birtokrészre települnek (Debródi, Trungel, Major, Kiss László).

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Egyeken a népesség az adott területéhez mérten annyira megnövekedett, hogy több hullámban kitelepedésre kényszerülnek a lakosok.

A kivándorlás adatai 1905 és 1921 között

	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1920	1921
Egyekről:	2	21	53	20	10	5	1	5	1	11	5	8
	Tiszacsegeről:											
	2	18	26	1	2	1	—	4	—	1	—	1

1. Az első hullámban a szomszédos urasági tanyákra szegődtek el a szegényebb (zsellér) családok gazdasági cselédnek, esetenként pásztoroknak.

2. A paraszti földtulajdon kapitalizálódása révén az 1890-es években olyan családok települtek ki Egyekről, akik vállalkozó kedvűek, s hajdúvárosokban tanyát bérelnek, majd ennek sikerét kihasználva tanyaföldet vásárolnak.

3. A megélhetésüket keresők egy része vállalja az Amerikába való kitelepülést is.

4. Utolsó hullámban a közeli helységek (Tiszacsege, Tiszafüred) szántóföldjeit vásárolják meg a tőkével rendelkező kisparaszttal.

Hogy túlnépesedésről van szó, s e szorító gazdasági kényszer hajtja a családokat idegenbe, azt a szomszédos Tiszacsege adatai is bizonyítják. Itt jóval nagyobb a határ, s bár nagybirtokosok osztozkodnak rajta, mégis, noha szűkös, de megélhetést biztosít a falubelieknek. A csegeiek aztán a Hortobágyon is pásztoroknak, majd távirdamunkások lesznek.

JEGYZETEK

1. Az első magyarországi népszámlálás (Bp. 1960) adatai alapján megállapíthatjuk, hogy
Egyek lakossága 343 család, 1262 fő,
Csege lakossága 333 család, 1594 fő,
Polgár lakossága 522 család, 2501 fő.

Osszehasonlító táblázat a népesség számának alakulása és az egy főre eső földterület arányában

Helység	Egyek	Tiszacsege	H.-bűszörmény	H.-nánás	Polgár
Terület (kh)	9808	23 000	57 830	46 447	61 981
Lélekszám 1851	5284	1 756	—	—	3 854
Átlagterület	3,8	13,1	—	—	16,0
Lélekszám 1870	3318	3 107	19 208	13 198	6 892
Átlagterület	2,95	7,4	3,0	3,5	8,9
Lélekszám 1881	3639	2 918	19 035	13 957	8 092
Átlagterület	2,7	7,8	3,0	3,3	7,6
Lélekszám 1891	4348	3 789	21 233	14 457	9 387
Átlagterület	2,2	6,7	2,7	3,2	6,6
Lélekszám 1900	4759	4 121	25 070	—	10 608
Átlagterület	2,0	5,3	2,1	—	5,8

- A táblázat összeállításához felhasználtam: Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, Pest, 1831., továbbá a Népszámlálás adatait a megfelelő években, a Statisztikai Közlemények alapján.
- Szabolcs-Szatmár megyei Levéltár, act. pol. fasc. 43. No. 834., 1843., Heves megyei Levéltár, Nagyrépostsági iratok, fasc. 1. No. 32. Div. P. XII 2/c. 1822. További adatokat lásd: Nyakas Miklós: A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig (In: Polgári története, szerk. Bencsik J.) 193. oldal. Polgár, 1974.
- Polgár, római katolikus egyháza anyakönyvek.
- Zoltai Lajos: A hortobágyi pusztaság magyar eredetiségéről. Debreceni Képes Kalendárium, 1925. 69. old.
- Hajdúnánás, Állami anyakönyvek.
- Hajdúböszörmény, Állami anyakönyvek.
- Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Allspáni iratok.

Érdekes kiállítások múzeumainkban

A Déri Múzeumban márc. 18-án Kiss Bálint (1802—1868) emlékkiállítást nyitott meg dr. Dankó Imre. Ápr. 16-án dr. Bellon Tibor a kiskunfélégyházi Kiskun Múzeumban nyitotta meg a karcagi múzeum A Nagykun-ság népművészete című kiállítását. A polgári Ady Endre Művelődési Központban Éles Csaba ápr. 7-én Józsa János festőművész kiállítását adta át a közönségnek. Jún. 8-án került sor a győri Xantus János Múzeumban Koppány Attila festőművész kiállításának megnyitására. A kiállítást Heitler László nyitotta meg. Jún. 11-én, Pécsen az V. Országos Kerámia Biennálé kiállításának megnyitására került sor. A kiállítást Komlódi Józsefné nyitotta meg. Jún. 9-én a Déri Múzeumban természetudományi vándorkiállítás nyílt — Élővilág a festészetben — Csibi Mihály festőművész alkotásait mutattuk be. A kiállítást Harasztly Árpád nyitotta meg.

Tudományos ülés Horváth János születésének 100. évfordulója alkalmából

A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya több más vezető tétellel, intézménnyel közösen május 29-én tudományos ülést rendezett Horváth János irodalomtörténész születésének 100. évfordulója alkalmából. A tudományos ülésen közreműködött: Szabolcsi Miklós, Sötér István, Németh G. Béla, Bán Imre, Keresztury Dezső, Benkő Lóránd.

Székesfehérvárott ülésezett a Dunántúli településtörténete III. elnevezésű tudományos tanácskozás

Székesfehérvárott a Fejér Megyei Levéltár rendezésében máj. 24—25-én zajlott le a Veszprémi és a Pécsi Akadémiai Bizottságok közös szervezésében elindított és tartott dunántúli településtörténeti konferencia, illetőleg annak harmadik tanácskozása: A tanácskozáson dr. Dankó Imre Sárbogárd településtörténetéről tartott előadást. A tanácskozás anyaga — ahogy az előzők is megjelentek — kiadásra kerül az Akadémiai Bizottságok közleményeiben.

BECK ZOLTÁN

Túláz nélkül állíthatjuk, hogy a „Tamás bátya kunyhója” minden olvasó ember egyik legkedveltebb ifjúkori olvasmánya. Így érezzük ma, hogy ifjúkori, pedig a szándék, mely létrehozta, nem ifjúsági regénynek szánta, mint ahogy annál sokkal több is lett megjelenésétől fogva. Ritka jelenség a világirodalomban, melyhez fogható társadalmi hatása aligha volt művészi alkotásnak. S ez annál is érdekesebb, mert írója — nő — volt.

Harriet Beecher Stowe, aki papi családból származik, s otthonában, környezetében mélyes humanizmust tapasztal, de azt is megtanulja, hogy az emberségért meg kell küzdeni a társadalom minden frontján, utazásai során szerzett tapasztalatai alapján arról is meggyőződik, hogy az amerikai államokban fennálló rabszolgáság a társadalom legnagyobb erkölcstelensége, mely nemcsak a rabszolgák, de a rabszolgatartók egyre mélyebbre süllyedésének oka is.

A „Tamás bátya kunyhója”-nak példátlan sikere és hatása volt — írja Országh László „Az amerikai irodalom története” című könyvében. Egy év alatt százötvenezer példányban kelt el, öt év alatt félmillió példányban, s többet tett a rabszolgafelszabadítás gondolatának széles körökben való elterjedéséért, mint a hírlapok minden propagandája. És bár az író nő csak az Egyesült Államok déli részén élő négerk felszabadításáról beszélt könyvében, az olvasók mégis világszerte úgy érezték, hogy műve tiltakozás mindenemű elnyomás, leigázás ellen. Szerb Antalnál olvashatjuk, hogy a regény hatására Oroszországban sok feldűsűr azonnal felszabadította jobbágyait, s még a takarékos Skóciában is ezer font gyűlt össze a rabszolgák felszabadítására. Mindemellett óriási mozgósító erő volt az észak—dél közötti háborúra.

Természetes, hogy amilyen hallatlan sikere volt a haladó világban, olyan felháborodással fogadták a déli — rabszolgatartó — államokban a „Tamás bátya kunyhója”-t. A regény igazát cáfoló, a rabszolgáságot védelmező könyveket adtak ki, s az írónt egyének és intézmények sokasága fenyegette meg levelekben és a sajtóban. Egy dühödött déli polgár postacsomagban elküldte neki egy néger levágott fülét, annak bizonyosságául, hogy továbbra is azt fog tenni a rabszolgáival, amit akar — olvashatjuk Országh László könyvében.

Beecher Stowe az öt ért támadásokra „Kulcs a Tamás bátya kunyhó-jához” címmel olyan dokumentumgyűjteményt tett közzé, melyben pontról pontra igazolta a regényben megírt valóságreszleteket.

A mű az 1970-ben megjelent Világirodalmi Lexikon adata szerint adig 33 magyar nyelvű kiadást ért meg.

Amiért most megemlékezünk róla, ez utóbbi ténynél sokkal izgalmasabb. Az utóbbi hetekben ugyanis előkerült Körösnagyharsányban egy vaskos kéziratos könyv, mely sok más szöveg mellett — iskolai tananyag-

ként a „Tamás bátya kunyhója”-t is tartalmazza, mégpedig verses alakba öltöztetett „kivonat” formájában:

Első vers

Tamás bátya a piacon mint gyermek eladaték anyától elszakaszták de a jó szívű selbj ur által megmen tetik Es anyával együtt birtokába véte tik hol fel nevelkedik.
Az öt éves tamás rabszolga vásáron Durva embernek eladatot jó áron Es síró anyának ölelő karjain Közül kele anak ötet kiragadni A szegény jó anya térdepelve kérte Hogy vegye meg őt is újra átölelte A gyermeket mire nem ügyelt a durva Hanem a tirdelő anyát melbe rugta Ezt az ezüst haju öreg Selbj látja A kegyetlen embert rögön meg állítja Bár penge nem sok volt az anyát gyermekét Kétszeres áron meg vete az érszenyét Igaz ki ürtit de szive tele volt Emberséggel bene tisztá érzés honolt Az öreg seljbnél nevelkedet hát fel Jó anya oktató belőle idővel Oly derék ember vált kit ura szeretet Mint saját gyermekét mert rá építhetet Mivel tamás maga a becsület vala Szótartó jó munkás Istenfélő vala De mivel a földön nincs semi álandó Szegény tamás anya és az az álandó Selbj ur is meg halt, de maradt egy fia Ki jó tamásunkat ez őt vigasztalta Az ifju Seljnek derék családjába Mint szívtir szeretik tamást kitházban Csak tamás bátyának hit mindenki mivel Tamást is meg áldá Isten egy jó nővel A két család úgy élt a régi jó házban Mikép az angyalok a paradicsomban Es a derék Selbj meg szép felesége Völt e paradicsom legszép ékesége

Második vers

Selbj ur gazdaságsága házi és családi élete Egy szomorító esemény Tamás és a szép Lizi kis fia a kis haris eladatnak A nagy amerika egy álamába Sem volt oly jó család mint it kinkidába Az ifju Seljnek kedves jó családja S ugy latszot öröké tartó boldogsága Gyarapult a jószág Tamás keze alatt Ez az idő esendes boldogsága haladt Selbj nagyb fia György pedig oktata Tamás bátyát bün írásba biblíába Midőn egyik reggel a házhoz érkezik Vendégül egy ur Seljivel étekezik Es adóság véget azal fenyegeti Hogy a törvényszéknél őt beperelteti Selbj mit csináljon Ily nagy zavarában Mivel a rab szolgák ot amerikában Ugy eladhatók mint bármily jószág tehát Meg egyeznek hogy a szép Lizi kis fiát Harist és a derék hamis bátyát adja Oda adóságát imigy lefaragja A szép Lizi ki mint szobalány a háznál Igen kedves volt a jó Selj aszonynál Halota ez aikt és élynek idején Siet Tamás bátya kunyhójához anak Kis Haris fiát fel karjaira véve

Elmondja a dolgok hogy miképen álnak
Hogy kicsigbe esve ő szókik ahától
Mert nem bírna soha meg válni fiától
Bucsut vesz hát tőle könyező szemekel
Néz utána Tamás fájo érzelmekel
Demégis miként hős férjühoz illik
Vigasztalja nejét és Istenben bizik
Szent akaratóba meg nyugodva várja
A jövő regel majd mit hozand magával

Harmadik vers

Lizi üdöztetése és csodálatos megmenekü-
lése az síkon keresztül
Mig tamás csendesen zokogva ült regel

A körösnagyharsányi „kunyó” 1862-ben keletkezett, legalábbis akkor került be a könyvbe — 10 évvel a mű megjelenése után. Létezésének és felfedezésének azért tulajdonítunk jelentőséget, mert a kézírásos könyvben Kossuthról és Garibaldiról szóló népdalok társaságában lehet, velük együtt szolgált a Körösnagyharsányban is az emberi méltóság és a szabadság eszméjét.

Kiállítás a cserekapcsolatokról

A Hajdú-Bihar megyei múzeumok kiadványai révén cserekapcsolatban állnak a világ legjelentősebb múzeumaival, könyvtáraival, tudományos intézeteivel. Hosszú ideig ez a rendkívül gyümölcsöző cserekapcsolat csak a Déri Múzeumra vonatkozott, hiszen megyénk többi múzeumának nem volt a cserekapcsolatba bevonható kiadványa. Evkönyveik megindítása után mind a Hajdúsági Múzeumnak, mind pedig a Bihari Múzeumnak lehetősége nyílt a cserekapcsolatba való bekapcsolódásra. A Hajdúsági Múzeum máris erőteljes, széleskörű cserekapcsolatokat épített ki. A Hajdúsági Múzeum évkönyveiért a múzeum már eddig is sok, esetenként kimagasló értéket képviselő tudományos kiadványt kapott a cserepartnerektől. A Hajdúsági Múzeum ezeket az anyagokat egy kiállításrendezési szempontból is értékes kiállítás keretében bemutatta. A nagy érdeklődést kiváltó kiállítást ápr. 24-én Kovács Gábor, a hajdúböszörményi Városi Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője nyitotta meg.

A KLTE Néprajzi Intézetének új kiadványsorozata

A KLTE Néprajzi Intézete *Studia Folkoristica et Ethnographica* címen új kiadványsorozatot indított. A sorozat szerkesztője *Ujváry Zoltán*, a Néprajzi Intézet vezetője. A sorozatban eddig 3 szám látott napvilágot. Ismertetésükre a későbbiek során visszatérünk.

Az Ünnepi Könyvhét megnyitója

Az Ünnepi Könyvhét megnyitójára a Déri Múzeumban került sor, máj. 26-án. Az Ünnepi Könyvhétet *dr. Juhász Béla*, az Alföld szerkesztője nyitotta meg.

MEGITTA ORBÁN!

LUKÁCS LÁSZLÓ

A szőlővidékeken az esztendő szokásrendszerében jelentős helyet foglalnak el a szőlőműveléshez kapcsolódó szokások. A Velencei-hegységben a szőlősgazda Bálint-napkor (február 14.) kimegy a szőlőbe és megmetszi a szőlőjének négy sarkán levő tökéket, hogy jó termés legyen. Ezzel mintegy mágiikus körrel bekeríti szőlőjét az egész évben fenyegető veszedelmek ellen. Ezt a szokást több Keszthely-környéki faluban húshagyókedden gyakorolják. E szokásokban való részvételkor az a cél vezette a szőlőteremtőket, hogy a természettől, az időjárástól nyagban függő szőlőtermést irracionális eszközökkel is biztosítsák. Ezt a célt szolgálta a szőlő védőszentjeinek segítségül hívása is.

Európában a legelterjedtebb természet biztosító és őrző védőszent a szőlővel kapcsolatosan Orbán. Magyarországra valószínűleg német telepések közvetítésével jutott el Orbán kultusza.

Orbán napja (május 25.) a májusi fagyos napok közül az utolsó. A *fagyosszentek*: Pongrác, Szervác, Bonifác és Orbán, a kisöccsök — mondják Zámolyon. Orbán napjának időjárásából a várható szőlőtermésre is szoktak következtetni.

Lippay János 1753-ban megjelent mezőgazdasági munkájában olvasható: „Ha szt. Orbán napja szép fényes léssen, bősége lesz a bornak, ha eső esik, kevés.”

Komáromi Csapkés György debreceni prédikátor XVII. századi írásából megtudjuk, hogy Orbán napján a szőlőhegyekben körülhordozták Orbán képet, de csak akkor, ha napos idő volt, ha esett, akkor meghempergették a sárban.

Ki volt Orbán és személye hogyan kapcsolódott a szőlőműveléshez? I. Orbán pápa 223-ban került a pápai trónra, majd 230-ban vértanúhalált szenvedett. Az egyház később Szent Orbán emléknapját május 25-ére tette. Személye két dolog miatt kapcsolódott a szőlőműveléshez: 1. Több évszázados megfigyelés szerint a mérsékelt égövi Európában Orbán napja körül van az utolsó fagyos nap. 2. Orbánt kehellyel, borivó edénnyel szokták ábrázolni. E két dolog miatt Orbán a szőlőművelők, a kádárok és a kocsmárosok védőszentje lett. Ezért a szőlőhegyeken szobrokat, kápolnákat emeltek tiszteletére, képet gyakran ráfestettek a fa szőlőprésekre.

Orbán-kápolnát Mór és Adony, a XVIII. században részben németekkel újratelepített Fejér megyei mezővárosok szőlőhegyein is találunk. A móri Orbán-kápolna 1794-ben, az adonyi 1811-ben épült. A Mórton közösen forgó kézíratos krónika szerint: „1794-ben P. Hospitius kapucinusnak gróf Lamberg Fülöp téglát adott és ebből felépítette a Kecskéhegyen lévő Orbán kápolnát.”

A szőlőhegyi kápolnák búcsúját minden évben megtartották Mórton és Adonyban. Az adonyi egyházközség múlt század eleji irataiban olvasható: „Milassin püspök kívánságára a Promontoriumban Szt. Orbán ká-

polna épült. A szentnek ünnepén ugyanis népes körmenet megy a Szőlő-hegybe, mikor is régi szokás szerint faágakból összetakolt szentélyben mondatták a szentmisét."

A parasztság körében szent Orbán kultuszába a népi hitvilágnak és a népszokásoknak számos olyan eleme is vegyült, amelyek nem tartoznak a hivatalos katolikus vallás rendszerébe. Orbán-napkor az egyház által elfogadott és irányított szertartások cselekedeteit végezték el az adonyi szőlőművelők. Ezen a napon hajnali 5 órakor hangzott fel az első harangszó a templomban, fél hatkor volt a beharangozás a csendes misére, majd a mise után körmenetben mentek ki a szőlőhegyre. Itt 1811-ig a szőlő-hegyi keresztelnél zöld ágakból készült sátorban, 1811 óta a zöld ágakkal és virággal feldíszített Orbán-kápolnában tartották meg a misét. A mise után virágsejtelés volt. A megszentelt virágokat a szőlősgazdák a présházban helyezték el, egész évben ott tartották azokat. Az év folyamán azonban több, az egyháztól független szertartások cselekedet, szokás kapcsolódott a megszentelt virágokhoz. A présház tetőszerkezetébe, a szarufa és a nádtető közé szúrt Orbán-napi szentelt virág a néphit szerint égháború idején megvédi az épületet a villámcsapástól.

A sukorói szőlőhegyen a májusi fagyok idején nem kapálnak, mert úgy tartják, hogy a frissen kapált szőlőt könnyebben érheti fagykár. Ha Orbán-nap körül fagyott és kárt tett az ígérkező termésben, akkor a szőlősgazdák ezt mondták: „Megitta Orbán!”. Ha nem volt fagy, ennek örömére ittak és lötyintettek a kancsóból a földre, közben ezt mondták: „Igyál Orbán!”.

Orbán segítségül hívása ellenére a tavaszi fagyok sokszor kárt tettek a szőlőkben. A népi időjárási feljegyzésekben gyakran panaszkodnak a májusi fagyokra. *Nászados Ferenc* csákvári fazekasmester a következőt jegyezte fel kéziratos könyvébe a száz évvel ezelőtti májusról: „Az 1876. Évből elfagyót a szőlő Május 21-én verradora vasárnap reggelre.”

Magángyűjtemények kiállítása

A KPVDSZ József Attila Művelődési Házában máj. 28-án kiállítás nyílt *Debreceni képek magángyűjteményekben* címmel. A kiállítást *Fábián Lajos* nyitotta meg.

Egy csepp víz

Ilyen címmel nyílt meg a Déri Múzeumban az a természettudományi vandorkiállítás, amihez a Tiszántúli Vízügyigazgatóság közreműködésével víz-, illetve környezetvédelmi részt illesztettünk. A kiállítást jún. 2-án *dr. Pádár István* nyitotta meg.

EGY HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM FINNORSZÁGBAN

ÁCS ZOLTÁN

Finnszág múzeumokban gazdag ország. A több mint 300 finn múzeumról — melyek a Finn Múzeumok Szövetségében tömörülnek — a közelmúltban jelent meg egy gyakorlati célokat szolgáló összefoglalás (Finnish Museums. Published by Finnish Museums Association, Helsinki, 1973.). A nagy, gazdag gyűjteményű, nagyszerű épületekben elhelyezett szakmúzeumok mellett jelentős szerepük van a kulturális életben is a kis, legtöbbször öreg épületekben elhelyezett helyi, helytörténeti múzeumoknak. Ilyen múzeum szinte minden helységben van és féltve őrzött kincse az ottani lakosoknak. Ezek a helytörténeti múzeumok legtöbb esetben szerencsésen egyesítik magukban a szabadteri néprajzi múzeumot, a helytörténeti gyűjteményt és a nálunk „tájház” néven ismert kiállítóhelyiséget.

Ezek közül a kis, de a finn kulturális életben nagy jelentőséggel bíró, helytörténeti múzeumokból mutatunk be ezúttal egyet, az isakyröit.

Isakyrö Finnszág nyugati részén, a Botteni-öböl partján az ötven-ezer lakosú Vaasától délkelet irányban fekszik. A község a 346 km² területű Isakyrö-i járás székhelye.

A mezőgazdasági profilú vidéken — távol a forgalmasabb közlekedési utaktól, csomópontoktól — a lakosság mindmáig megőrizte a jellegzetes finn építészet egyszerűségében is tetszetős, favázás, gerendákból összezsolt épületeit. Kívülről szemlélve nincs sok különbség a közelmúltban és a két évszázaddal ezelőtt épített lakóépületek között. A civilizáció azonban délkelet Bottniába is eljutott; átalakította, átforgalmazta a hagyományos paraszti életmódot. A régi, otthon vagy mesteremberek kezemunkájával készített használati tárgyakat, munkaeszközöket felváltották a XX. század ipari termékei.

Az Isakyröi Helytörténeti egyesület kezdeményezésére egy XVIII. századi épülecsoporthoz alakították át múzeummá, hogy az elmúlt századokra jellemző, hagyományos paraszti életforma összegyűjtött tárgyainak, munkaeszközökének otthon adjanak és az utókor számára megőrizze.

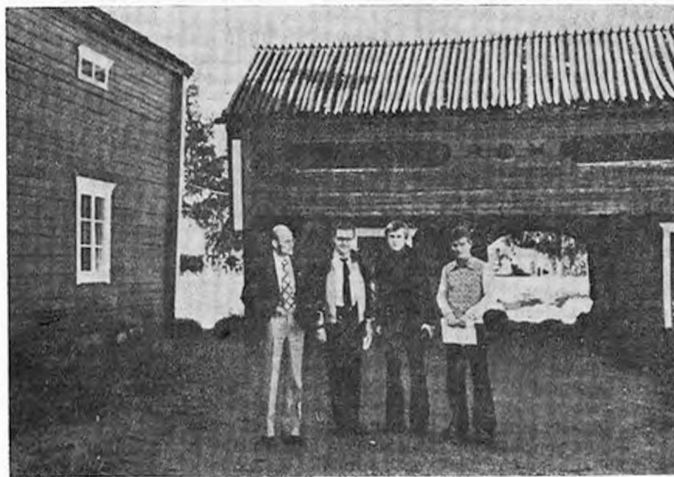
A múzeumot egy úgynevezett „másfél emeletes stílusban épített” lakóházban rendezték be. Az épület jellegzetességei közé tartoznak az alacsony „ereszablakok”, amelyek közvetlenül a tető alatt, a hagyományos ablakok felett helyezkednek el. A múzeum földszintjén először két nagyméretű lakószobába lép be a látogató. A két nagyszoba földszinten való elhelyezése már a XVII. században is a táj jellegzetes építészeti hagyománya volt. A család idejének legnagyobb részét az egyik földszinti szobában töltötte, amely ma hallnak felel meg. E szoba mögött található a nagy és kis kamra, a ház gazdájának a hálószobája. A másik már említett lakószoba a ház legrégibb részében található. Főként dolgozószoba-félének használták, kivételes esetekben idegeneket szállásoltak el benne. Ma turista célokat is szolgál: a padlásszobában van az éjszakai vendégek ebéd-

lője. A többi földszinti helyiség a háziasszony birodalma volt. Itt tartotta a liszteshombárt, a szárított hallal és sózott hússal megrakott hordókat.

A hálókamrák fölött, az első emeleten található a lányok ruhásszobái. Jellegzetes finn szokás még ma is, hogy a ruhákat nem szekrényben, beépített garderóban, hanem kimondottan erre a célra épített ruháshelyiségben, ruhaszobában helyezik el. Az első emeleti három szobába egy úgynevezett „utcácskán” keresztül jutunk be. Nyaranként a leghátsó szobában laktak a cselédek, a középsőben a szolgálólányok, míg a legelsőben a házigazda lányai. A döngölt padlójú szoba, amelyből egy kapun át jutunk ki a múzeum udvarára, a fiatalok társalgója volt. Itt látogatta meg először titokban a völgegyjelölt a ház lányait. Ezekben a szobákban és a lakóház mellett álló pajta földszintjén ma turistaszálló működik.

Az udvart körülhatároló épületozathoz tartozott a fészér és az istálló. Az udvar körén kívül található a kovácsműhely, a szélmalom és az elengedhetetlen szauna, amelyet a látogatók kérésére ma is befűtenek.

A múzeum legérdekesebb tárgyai közé tartoznak: egy, a század elején talált *horgonylánc*, a félelmetes fegyver hírében állt *szakálasfejsze*, a főkavadásznál használt *hajítódárda*, a XVIII. századból származó rézpénczek, szép színompás szőttek.

Az isakyröi múzeum udvarán, 1977.

ADATOK TARPA NÉPHITÉHEZ

BOSNYÁK SÁNDOR

A tarpai néphit-adatokat 1973-ban Budapesten gyűjtöttem a tarpai születésű *Csürke Bélától*. 1920-ban született, 30 éves koráig Tarpán néhány hold földjén gazdálkodott, az ötvenes évektől ipari munkás.

Tarpa az első világháborúig Bereg megyéhez tartozott, s két történelmi név kapcsolódik hozzá: *Esze Tamás* és *Bajcsy-Zsilinszky Endre* neve. A paraszti világkép napjainkig él: egyetlen adatközlő emlékeiből is kirajzolódna alapvonala. A földet cethalnak tartják, a jobb és a bal oldalnak kozmikus távlatokra kiterjesztett értékrendje van, amelybe a mitikus alakok, a szokások és hiedelmek szervesen illeszkednek. *Csürke Béla* emlékei közt olyan archaikus adatok is találhatóak, mint az a temetkezési szokás, hogy a halottas háznál a koporsó kivitele után a székeket felforgatják, ami *László Gyula* szerint a másvilág fordítottóságára utal.

Az adatsort a történelmi emlékek zárják. Tarpa forradalmi kuruc szeleme *Bajcsy-Zsilinszky Endre* fellépéséig nyomkövethető, s az emlékek szinte szemünk láttára vesznek fel folklorisztikus elemeket.

I. Világkép

1. Víz taresa, cethalak a földet és amikor megmozdulnak, akkor van földrengés. A harmincas években vót rengés, azt mondták, hogy „megmozdult a cethal”.
2. Azt tartotta a nép, hogy aki a másvilágra kerül, ott áll Szent Dávid, oszt azt mondja, hogy te jobbra mensz, te meg mensz balra. Aki jobbra megy, a mennyországba, aki balra, a pokolba.
3. A sorsa, má mikor megszületik, meg van írva mindenkinek.
4. Mikor valamelyik ember elérte a célját, vagy földet vet, vagy házat tudott venni, vagy meggazdagodott, azt mondták rá, hogy most má ez is elérte a világ közepit.
5. A teliholat, amikor az emberek meglátták este, még jómagam is, felnéztünk a Holdra, mondtuk, hogy Szent Dávid hegedül ott.
6. A nép úgy vette, hogy a villámás az Isten haragja.
7. Olyan vice-szerűen, hogy hóbörgetti a hordókat Szent Dávid és dörög.
8. A szivárvány eső után jelent meg. A nép úgy vette, hogy most mán nem lesz tovább eső.
9. Azt mondták az emberek, hogy megint fúj, kivágta a jukát, jó volna bedugni valamivel. Akkor elállna a szél, ha bedugnák a jukát.

II. Mitikus alakok

10. Átváltozik a boszorkány hon állattá, hon kutyává, macskává, és mikor mentek, hogy útik, azt tartotta a nép, hogy „bal kézzel fogd meg a botot és arval üs-sél utáná, akkor meg tudod ütni!”.
11. A boszorkányokról az vót, hogy „megrontották a téhenemet, nem ad tejet”, „a lányomat hozzácsinálta a boszorkány ehhez a legényhez”, ijen beszédek vótak.
12. Ojanokat beszéltek, hogy ű látta másik nap, mikor ettemették, hogy it vót, megjelent, az ablakon bejött és utána visszament.
13. Azt mondták, aki foggal született, hogy „ez jós lesz, ha megőrli, ez tudós lesz?”.
14. Gyermekijesztők: „Elvisz a tallas zsidó! Az ördöggel is ijesztgették.”

15. Azt tartották még, hogyha az év első napján rosszul megyen, baj történik a házba, akkor egész évbe úgy fog lenni. Ha az új év szerencsétlenül éri, vagy betegségbe, akkor az majd egész évbe végig úgy lesz.
16. Azt mondja a magyar ember, hogy a búznak a töve Péter-Pálkor megszakad, akkor már lehet aratni.
17. Ha Katalin locsogós, akkor Karácsony kopogós.
18. András napkor várták, hogy leessen az első hó és akkor a guja meg a ménes a legelőre beszorul, az évi legelőtésnek vége van András napkor.
19. Van Ijen ássott kút, kő-kútnak nevezik, aranyvizért mennek Karácsony éccakáján. A Krisztusnak a vízébe aki megmosdik, az megszabadul a bűntől.
20. December 31-én este felmentek a templomba, tizenkettőkor megszólaltak a harangok és ott imádkoztak.

IV. A születéstől a halálig.

21. Aki burokba születik, annak nagy szerencséje lesz.
22. Vót ojan kis szülészék, nagyon sok házná vót, az asszony leüt a szülészékre, ott erőködött, tette alá rongyot, csak a bába vót bent.
23. A fűrdővizet este nem szabad vót kiönteni, mert azt mondták, hogy a gyerek álma evvel elvész, nem tud aludni.
24. Mikor a halottat leemelték a ravatalról, utána minden széket felforgattak, közbe már a tűkör is be vót kötve, a székeket felfordították és úgy távoztak el a népek.
- 25–29. Szitkozódások. Egyen meg a fene! A sű fogjon meg! A rosszeg egyen meg! A nyavalya törjön ki! A brant a pofádat egye meg! (Ez egy nagyon csunya betegség, mint a kéké, hogy eleszi az összes bűrt.)
30. Azt tartották a régiek, hogyha olyat álmodik, hogy sír, akkor öröme lesz. Vagy, ha tüzelt álmodik, akkor harag jön. Ha pedig pappal álmodik, az halált jelent.
31. Ha valamilyen tövisrózsáva odavágnak a hasára, vagy megcsípik ez megláccik a gyereken és anyajegy származik rajta.
32. Vót pokolhóag és pokolfű, és avval azt mondta az asszony, hogy még kell főzni és avval kell mosni. Mint a szarkaláb, ojan, pokolfűnek mondták, hogy avval kell megmosni.

V. Történelmi emlékek

33. Ha valamelyik ember felment a jegyzőhöz, elutasította, azt mondták, hogy „Mátyás király meghalt, oda is az igazság!”
34. Azt hallottam, hogy Munkáctól Beregszászig, meg Beregszásztól Tarpáig vót valamit alagút. Rákóczi Ferencnek, de össze vót má abba az időbe, az idő összemolastotta. Alagút, ahun Rákóczi bujdosott, Munkáctól Beregszászon keresztül egész Tarpáig, de má abba az időbe összemolastottak a falak, az alagút falai.
35. Esze Tamás familiája most is él, a leszármazottjai. Rákóczi is Tarpán bujdosott.
36. Ahogy visszaemlékezek rá, gyűléseket tartott, a községházán, a csendőrök felügyelete alatt, hét-nyolc csendőr vót, mikor mennyi jött oda, és azok jelenlétében tartotta, nagy tömeg vót, hallgatók, hallgatták nagy kíváncsian, mert vágyott a nép is, nagy vót a nyomor, rengeteg munkanélküli vót, várták Zsilinszkyt, a megváltást. Hát aztán ígerte, szabadság, függetlenség, ennek a szellemében, azt is, hogy a szegényeknek adunk földet. A nagybirtokosok ellen vót, a kiszagdákat védte, a kiszagdák jogát szentnek tartotta.
37. A Kenyeres-Kótfmann, ez is kormánypartí vót, ő is ellene vót Zsilinszkynek. Adott őt pengőt és adott egy véka bizát, hogy szavazzon rá. Ugy nyert, hogy mindent elkövetett. A nép a szavazatát eladta a véka bizáért meg az öt pengőért.
38. Mikor megérkezett a repülővel, akkor már nagy tömeg várta. Van ott egy legelő, jó nagy terület, szaladunk ki, az egész falu, de már a csendőrök előbb kiértek, mert kerékpárral mentek, és ott lezárt és ott fogadta a nép. A csendőrökkel is mindtel kezelt fogott, hát akkor vót úgy, hogy megszorította a csendőrök a kezét, és aztán úgy vette széjjel az ujjait, összeragadtak, amelyekkel kezelt fogott, csendőrről, az biztos megemlékedett a lábujjára.

HÁROM XVIII. SZÁZADI,
DEBRECENI VONATKOZÁSÚ IRAT
A RÁDAY GYŰJTEMÉNYBŐL

MOLNÁR JÓZSEF

Csenger történetére vonatkozó, valamint irodalomtörténeti jellegű kutatásaim során, a Ráday Gyűjteményben több más adat, irat mellett három olyat is találtam, amelyek, véleményem szerint az általánosan nagyobb jelentőséggel bírnak a jelenlegi debreceni, hajdúsági honismereti-helytörténeti kutató- és feldolgozó munka számára. Mindhárom irat XVIII. századi; az első a debreceni vásárok, az árucsera alakulását, a második a nádudvari nemesi szék működését, a harmadik pedig a debreceni Kollégium fenntartását, a diákéletmódot illetően lényeges, figyelemre méltó. Közlésük felhasználásukat kívánja elősegíteni.

I.

Ráday Gyűjtemény Recursus Dömjeniana II. 17.

Tekintetes Nemes Tanács

Mivel Társaságunknál kívül feles *gyolts árus Asszonyok* találtak itt a Városon is, kik elannyira meg szaporodtanak, hogy az múlt 1754-dik esztendőben meg számláltatván 134-en és így két anyival többen találtak, mint a Társaságbeliek száma, akiknek is meg engedtetett ugyan a felső esztendőben a Felsőes Consilium parantsolatja szerént, hogy nem tsak itt a Városon sokadalmak alkalmatosságával a gyltsot arulhassák, hanem privilegiomunk ellen külső Városokra is valamikor tetszik ki jár hassanak, de semit a Városon a sokadalmokon kívül el ne adjanak, minthogy mind ezen engedelemel képtelenül abutálnak, és mostis minden tartozkodás nélkül sokan közülök alatomban a magok házainál, a vásárokon kívül is a gyltsot adják és árulják. Társaságunkbeli szegény gylts árosoknak nagy kárával és Privilegiomunk nagy sérelmével, amin ezen sub A. annectal inquisitiobol méltóztatik a T. N. Tanács megérteni: Instálunk ezek aránt hogy a T. N. T. mint patensek által mind házanként, meg hirdtetni ne terheltekké, hogy senki ezek közül ne merészelen a vásárok idején kívül itt a Városon itt valokk vagy külsökk el adni sub poena tripli, melynek egy része a N. Tanács más része a Kalmári Társaság számára fordíttassék, Melly kérésünkre való kegyes választ el várván maradunk A T. N. Tanácsnak aláztatos szolgálai az egész privilegiált Kalmári Társaság A T. N. Tanátszhoz aláztatos Instantiájára a Kalmári Társaságnak praesant 30. July 1757.

Indorsatio.

Meg fog hirdettetni, hogy az itt való gyoltsárulók ne merészelyenek áruini szabad vásár idején kívül ben a Városan sub poena tripli, mert az nékiek az kegyelmes Királyi Resolutioban sem engedtetett meg. *Debretzini* ex senatu 11-a July 1757. Per Ludovicum Domokos per I. Not.

II.

Ráday Gyűjtemény Recursus Dömjeniana II. 199.

Alébb írt praesentibus recognoscalom, hogy engemet Migs Báro Perényi Rosalia Asszony ó Nga Obrister Revitzki János Uram ó Nga szerelmes hites Társa die adhuc 11-a Sept omni praeteriti 1758 éttzakának idején magam saját *Saápi* Curiamon lévő házamban meg fogattatván, s köztöve Nádudvarra vitetvén, ott szoros rabságban lántzon s árestombaa tartatott, mind utánna pd azon rabságomból Felséges Királyné Asszonyunk kegyelmes lábaihoz borultam volna alázatos Instantiámmal, s ó Felsége szokot Irgalmassága szerént kegyelmesen parantsolt volna, ezen Tekintetes N. Szabolts Vgye által, hogy arrul cautiot adnék, hogy a midőn a törvény kíváni fogja előályak. En is azon Felséges Királyné Asszonyunk Kgyls parantsolattjának értelme szerént, adom ezen simplex reversalisomat, úgy hogy fen titulat Migs Asszony Ó Nga által indítandó Törvényre a Tettes Nemes Vgye előtt mindenkor elő állok, a reverzalist pd adom egyes egyedül Uralokód F. Asszonyunk különös parantsolatyára, sine tamen praesentibus praerogati ivarum... Mellyről adtam ezen saját kezem írássommal erősített reverzalist leveletem Datum in Oppido N. Kallo 26 Januarii 1759.

Alábbírtak praesentibus recognoscaluk és attestalluk, Hogy die 21-ma Januarii Currentis Anni 1759. minket maga mellé vévén Nemzetes Balog Ádám uram, hogy a rabságban lévő T. Hunyadi András Úr cautionarissát coramizalok, Be menvén Migos Obresterné Asszonyom ó Nga udvarában Migos Báro Perényi Juditt Asszony lévén jelen, látván az ó Felsége Parantsolattját ezt felelte: mind Ó Nga, mind Plebanus Úr: jó levél e Kld, nem rab már Klgyd, hanem azzá kérem Kgyd hogy adig legyen itt az Udvarban, míg az Ötsém haza jövőnd, bár emberséges... Asszony ne légyek, ha haza nem jön, vagy hétfőn vagy kedden reggelre, ezen terminust el várván, T. Hunyadi András Úr. Kedden reggel minket magához hívatván, mi előttünk az az általunk coramizalt cautionalist kezében akarván adni Ó Ngnak, Ó Nga kezéhez nem vevén, a Tornatnabaz lévő könyöklőre le tette, onnan Ó nga felvevén utánunk hajtotta, sőt az Udvarból kijövé, ottan is utánunk hajtotta, és midőn mi el jöttünk ó Kgyime is velünk együtt az Udvarból eljött, Mellyről adjuk ezen Testimonialisunkat, *Signat Nádudvar* Die 23 Januarii 1759.

Kis János Nemesi Comunitas Hadnagyja L. S.
Varga András L. S.
Szódnényi Nagy Ferentz L. S.
Varga György L. S.

III.

1785. március 7. A magyarországi négy református egyházkerület képviselőinek beszélgetéséről szóló jelentés II. József császárral a pataik és debreceni diákok kéregetéséről

Anno 1785. die 7-ma Martii bémenvén a Controlleur Gangban, mind a hármam Tek. Vay István Ur, Agens Ur és Magam, körülbelül tizenegy óra tájban dél előtt, be nyitottuk a Cammerdienernek szobáját, a mellyben ketten voltak jelen a Cammer-dienernek, kiktől mind a Tek. Ur, mind Agens Ur tudakozták, régen lett volna-e ide ki Ófelsége? felelték, hogy valami egy fertállal az előtt, hogy mi oda érkeztünk. Ahoz képest tsak várakoznánk, ottan szobájokba keves idő múlva ismét ki jöne szokása szerint, és akkor osz tán tsak utánna mennénk. Két és három szó ezután alig esett, mikor a Cammerdienernek szobájának, felül üvegből álló ajtaján által észre vettük, hogy Ófelsége a szoba ajtaja előtt hirtelen el tsillámlik, amikor is a Cammerdienernek unszolására ki jövőnk szobájokból, Ófelsége pedig már az alatt a Gangba ki tekintvén egy szépen fel öltözött iffju Asszonyt vagy Leányt, ki hasonlóképpen Instáns lehetett, mert a Gangban már akkor, mikor mi béméntünk ott állott, be szállított, de bennünket, hogy a szobából ki rukkoltunk meg látván, azon Leányt vagy Asszonyt, hogy el maradnánk meg, intett, minket pedig maga után újjával is szavával is, hogy utánna, egy maga által be nyitott szobátskájába bé mennénk, parantsolta.

Mi is azért minden késedelem nélkül, utánna menvén Ófelségének, mikor már sietve mind a hármam a szobátskába bé mentünk volna, így szólla Ófelsége Sie gehören doch zusammen? feleltünk mindhármam, hogy igenis. Ekkor meg állván tsak nem messze a kályhánál Ófelsége, a szoros és három lépésnél alig szélesebb szobátskában, magunkat jó formán meg sem hajtathatván, kérdésére Ófelségének mit akarnánk? Tek. Vay Ur kezdette Ófelségének mindjárt akkor, Ófelsége által el vett alázatos Instantiánknak summáját Németül elő mondani ilyenformán: Felséges Urunk! Mi Deputattssai vagyunk az Országban lévő Helv. Confessiot tartó négy superintendensei és Curatorainak és Inspectorainak, és ezeknek nevében Felséged lábaihoz le esvén Kegeylem és Ínletet kérünk mély alázatossággal Felségedtől a mi Debretzini és Pataki két collégiuainkank. Mely szokot hallván Ófelsége tudakozta: Ez a dolog is a Studiumok commissiojára tartozik-e? Mellyre feleltünk közönségesen, hogy ez nem ahhoz való volna, még Agens ur ezeket is hozzátévén: Ez Felséges Urunk más dolog, és ugyan azon seriesbe neveinket töllünk meg tudakozta sorba Ófelsége, s azonban Tek. Vay Ur az Instantiánknak bővebb előadását ilyen formán continuallta: Ugyancsak német nyelven: A mi Deákjainknak a F. Consilium Repraesentatiojára a Patronusoknak és jól Tévoőknek szokásban lévő meglátogatások és az azoktól önként adatni szokott Jó téteményeknek elfogadása meg tilalmaztatott, holott az olyan fundusok ó nékiek az melly magában nem csak ártatlan, hanem magukon a Proprietátsnak szentséges jussain fundáltatott (Nb. mig ezen beszédek folytát, az alatt Ófelsége a be adott instantiánknak külső oldalán lévő Deák titulusát, melly a Petitumot rövideden magába foglalta, egészen el olvasta). El végeződvén eszerint a rövid declaratioja T. Vay Urnak így szólla Ófelsége: Das ist also das Samlan, oder die Sammlung? So wir es auch begüts die Caputziner haben. Ez hát a collecta, a melly nállunk és a Caputzinusknál vagyon, kik házaként járnak és az embereket erőltetik a jó Téteményre. Mellyre Tek. Vay Ur felelt mondván: Nem Felséges Uram! Igen nagy a különbség, mert a mi Deák-

jaink házonként nem járnak, és a contribuensekhez nem is mennek, hanem csak a Patronusokhoz és ez nem is szolgál a Contribuenseknek semmi terhekre, mert ha szintén a Communitások is adnak valamit, de az olytse kélyesség, hogy ha p. o. a Kőrösi vagy Ketskeméti Communitás adományát a lakosok között fel osztanók egy-egy pénz is alig, vagy talán nem is esnék egyre egyre, Tudom, tudom u. m.: együtt elmennek egynehányan és énekelnek s így adnak nékik valamit. Mellyre felele a Tek. Ur: A miénk Felséges Urunk, nem úgy vagyok, hanem a Professorok Testimonialisokkal mennek ki a mi Deákjaink és ezzel mennek vagy a Patronusokhoz, jelentvő nekik, hogy ha az iskolák számára valamit adnának, tehát ők azt elvinnék és bevinnek az Oskolákba, úgy a Prédikátorokhoz és azokat a Prédikállásban is megsegítik, szükség lévén, hogy a Prédikátorságra magokat készítő ifjak a prédikállásban előre gyakoroltassanak. De hát minek futosnak, járnak így szőlla tovább Ófelsége az egész országba szőllyel, még Tolna Vármegyében is, hiszen az igen messze vagy Pataktól? Mellyre Tek. Vay Ur felele: Igen messze nem járnak az Oskolától, mert mindenik Collégiumnak vagyok, úgy szólva Diocessise és mindenik tsak a magájében jár. Hozzá adta Ágens ur: Igenis Felséges Uram, mindenik Vármegyében nem járnak. Én pedig azt: Tsak amellyekben Patronusaik és Benefactoraik vannak. Ezek után monda Ófelsége: Kenteknek úgy m. két Collégiumuk vagynak Debretzenben és Patakon? Igenis mondánk. Felséges Urunk. A Lutheránusoknak pedig ugyan Ófelsége így continua: Dosonyban s több észbe nem jutván, említették: Lőtsét, Késmárkot, Eperjest. Ugy, ugy, monda Ófelsége, hiszen én ottan mind jártam. Továbbá monda Ófelsége: Igaz kell kenteknek Theologia Studiosusaink lenni, de akkor állandó fundusaink is kell lenni. Mellyre monda Tek Vay Ur: Nekünk is voltak Felséges Urunk fundusaink, de elvétettek és éppen azok helyébe állított fel ez a mód. Ehhez Ágens Ur hozzá adta: Hogy most is mig ismét olyan fundust állíthatnánk fel avagy tsak addig engedné meg Ófelsége ezen mostani alamisnát. Ugy osztán continua: Ófelsége: Ki sem kellene menni a kentek embereinek idegen országokra, amellyekben sokszor több rosszat, mint jót tanulnak. Erre Tek. Vay Ur: Tsak ugyan szükség Felséges Urunk, hogy némellyek ki mennyenek, mivel nekünk Professorainknak is kell lenni, kik odaki jobban el készülhetnek. És most is vannak itten mind tudományaira mind más tekintetekre nézve érdemes sollicitánsok, kik ki nem mehetnek, jóllehet Felséged parantsolatjára a fundusainkat is már feladtuk. Kérdé továbbá Ófelsége: Hány Deák van Patakon? Mondám én: 340. Hát Deretzenben? Ismét én reám tekintvén akkor is a Tekintes Ur: 400 Felséges Uram. Minek — így sz. Ófelsége: Annyi? talán nem is szükség volna oly sok? Minekünk Felséges Ur (felele a Tek. Ur) körül belől 1500 prédikátoraink vannak. Hozzá adá Ágens ur: Ezekon kívül Felséged kegyelmességéből Tseh országban és Morvában is szaporodnak Ekklesiáink. Erre Ófelsége: mint egy mosolyodva: Hát azoknak, hogy tettik ottan? Mert úgy vettem észre, hogy a zokkal a tsudálatos emberekkel sok bajaik vannak. Erre mondánk: Tsak eleintén lesz az nehéz Felséges Urunk, hova tovább mind jobban jobban meg szoknak.

Ezek után meg szőlvén a tovább ezen dolog felől való kérdésektől, benyujtá Tek. Vay Ur a Bereg vármegyei Instantiát, mellyet tudakozván Ófelsége mi dologban volna? Rövideden monda a Tek. Ur: Hogy az bizonyos vallásunkon lévő helységeknek Instantiája volna, mellyeket múlt oktoberben a F. Consilium a R. Catholicus Parochusoknak fizetendő stólától absolvált, és ismét kevés hetek mulva ugyan annak alája vetett, holott az Ófelsége legelső kegyelmes Resollutiojának alkalmazásával is azon stólának ususába nem voltunk a R. Catholicus Parochusnak. Mellyet mo-

solyogva el halgatott Ófelsége s reá semmit sem szóllott. Hanem ez azalatt Ágens Ur által is nyujtott Instantiát el fogván, azt is meg hallgatta, hogy az a Rima Szombatiak részéről adódik be az Oskola dolgában. Mellyre Ófelsége: Hiszen ottan egy m. amint reflectalom vagyok a R. Catholicusoknak oskolájok, amellyben tanulhatnak. Irni ugyanis olvasni és az arithmaticat meg lehet tanulni akarkitül, a Religióra pedig taníthattya a gyermekeket vagy a Praedicator vagy a Kántor. Erre a Tek Ur: Igaz, monda, Felséges Uram, hogy az írásnak s olvasásának és az arithmaticának nintsen religiója, de tsak ugyan ez a dolog lehet más tekintetekben ártalmukra. Hozzá adta Ágens Ur: Egyébként az oskolájok tsak a Grammaticáig volt és nintsenek is a R. Catholicusok többen, valami lo familia, a miénk pedig többen vagynak 300 familiáknál. És az oskolájok is tsak azért vedődött el, színte a Felséged kegyelmes rendelése ellen introductaltott volna, holott a Felséged exercitiumokat meg engede Resolutiója azt nekik applaudalni látattott. Ezek után Ófelsége az Instanciákkal meg fordulván azon szobátskáknak észak felől fekvő fala mellett végig való Poltotska felé, arra az Instantiákat letette és ismét ki fordulván így szólt: Empfehle mich és ezután utolsó szavai hozzánk ezek voltak: Ich will mich schon vor diesen Sachen erkundigen. És megmondta: ezen dolgok felől informáltatni fog s azzal mintegy intvén a fejével, hogy már elmehetnék, mi is amint a szoroságban lehetett magunkat meg hajtani Ófelsége előtt, kijöttünk. Egyéb aránt az egész discursusából Ófelségének, melly mintegy 20 minútáig tartott és a maga egész viseletéből, melly semmi leg kisebb kegyelmesség, annyival kevésbe haragot vagy meg indulást nem mutatott, tsak azt lehetett észre vennünk, hogy Ófelségének ezen oskolabeli Deákok excursioja aránt tökéletes Informatioja nem lehet. És következésképpen, ha ezen most be adott és amin gondolhattuk ezen objectumot egészen exhauriáló alázatos Instantiánkat meg olvasándja, lehet reménykednünk kegyelmes Resolutiójába Ófelségének.

●●● (Ráday Gyűjtemény: Collections Agentiales Variae 22. kötet 19—20. l.)

Madarász Gyula kiállítása Nyíregyházán

Madarász Gyula debreceni festőművész kiállítását, a nyíregyházi Benecsur Teremben, ápr. 20-án dr. Dankó Imre nyitotta meg.

Emlékiállítások a Magyar Nemzeti Galériában

Június—júliusban tart nyitva a Magyar Nemzeti Galériában Gruber Béla festőművész emlékiállítás. A kiállítás bezárása után július—augusztusi nyitással Gyenes Gitta (1888—1960) emlékiállításának bemutatására kerül sor.

JUHÁSZ GYULA ELFELEJTETT NYILATKOZATA

BAKÓ ENDRE

Nadányi Zoltán életével és költészetével ismerkedve találkoztam a két világháború között megjelent berettyóújfalui újságokkal. A *Bihar Népe* 1926. augusztus 2. IV. évfolyam 31. számában találtam Juhász Gyula alábbi nyilatkozatát, amely sok szempontból rávilágít Berettyóújfalui (akkor megyeszékhely) szellemi erőfeszítéseire, sajátos helyzetére, másfelől Juhász Gyula irodalomszemléletére konkrétan és általában.

A Bihar Népe-nek adott nyilatkozat Deák Dezső interpretálásában így hangzik:

Juhász Gyula az irodalmi bihari gárdáról.

A költő nyilatkozik a Bihar Népe-nek.

Szegeden fölkerestem Juhász Gyulát, a költőt, akit megkértem arra, nyilatkozzék a bihari irodalomról. Juhász Gyula mélytűző szemében a kérelemre a visszaemlékezésnek fénye csillant meg. Fekete szakállal körülhatárolt arcán megilletődés látszott, amint a nagyváradi irodalmi életre visszapillantott. A költő irodalmi bölcsője ott ringott a nagyváradi termékeny talajon. Most Szegeden zeng örökéletű dalokat a költő, aki szép üzenetet küldött a bihari közönségnek.

A bihari gárda — mondotta Juhász Gyula — valamikor híres volt és vezetett a magyar politikában. De arról már kezdenek megfeledkezni nálunk, hogy volt egy bihari gárda a magyar irodalom történetében is, nem is olyan régen.

Az egyetlen eredményes és maradandó értékű vidéki irodalmi mozgalom bihari eredetű, jobban mondva váradi.

Az irodalom decentralizációját sok helyen és sokszor hangoztatták, különösen a nagyobb vidéki városokban, de Várad egyidőben meg is valósította ezt. Volt egy esztendő, sőt kettő, amikor az irodalmi érdeklődés nem Budapest felé irányult, de országszerte Váradra nézett. 1908-ban alakult meg a Holnap néven egy irodalmi társaság, tulajdonképpen hét költő csoportja, Nagyváradon, Ady Endre vezérlete alatt. Közülük három bihari megyei születésű: Dutka Ákos és Miklós Jutka váradi, Emőd Tamás berekböszörményi. Én szintén Váradon tanítottam akkor a premontrai főgimnáziumban, mint világi helyettes tanár és tanítványaim sorában volt Tabéry Géza és Nadányi Zoltán is.

Ady Endre gyakran lerándult hol Érmindszentről, hol Párisból a holnapos gárdisták közé, akik még ez év őszén a Holnap első antológiáját jelentették meg, amely valóságos irodalmi háború középpontjává tette a köröspartit Párizst. A második kötet is Váradon jelent meg 1909 tavaszán és ezekből a könyvekből ismerte meg a magyar versolvasó közönség Babits Mihályt. De Várad már előbb és később is élénk írói élet és mozgás városa volt, nem hiába nevezte Ady a vér városának.

Iványi Odón, Nagy Endre, Bíró Lajos, Sas Ede, Homonnai Albert, a korán elhalt nagy tehetségű drámaíró, Haraszthy Lajos, Zsirkay János,

Szederkényi Anna mind Váradról indultak el és ma is Tabéry, Pálffy Gyulácsy Irén (aki mint jómagam Szegedről került oda) és mások tovább őrzik és fejlesztik ott a magyar irodalom jogfolytonosságát. De a szomszédos Nagyszalonta is adott a nagy Arany Jánoson kívül is néhány érdemes és értékes író az országnak, többek között Zilahy Lajost, a Süt a nap szerzőjét.

Váradon muzsikált abban az időben a nótás kapitány, Fráter Lóránt és a hírlapírás, a színház szintén igen magas színvonalon volt. Kár lenne, ha a holnapos mozgalom irodalomtörténeti aktái elkallódnának, valami marandó emléket kellene állítani ennek a korszaknak, amelynek harcos és boldog romantikája életem legszebb napjait idézi fel lelkemben.

Látom az öreg Rádl Ödönt, Goethe és Itália rajongóját, amint a holnaposok ellen mennydörög a Szigligeti Társaság ünnepi ülésén, látom Ady Endrét, amint Vajda János nagy magányos szellemét idézi a város háza dísztermében A Holnap zászlóbontásakor, látom Antal Sándor gúnyos és Kollányi Boldizsár lelkes arcát a harcok tüzeiben, látom a magyar Arno partján a magyar Firenzét (eredetiben sajtóhívbával Firenzét), a szőlőkoszorús, villanyfényes és hangoskedvű Váradot és hallgatók egy örökkévaló, magyar melódiát, egy elbűsült, elszánt, egetvívó és földimádó éneket, hallgatom Ady dalát, amelyet magyar századok bércei vernek majd vissza, de amely mellettem zendült föl először és amellyel mi mentünk először — viadalra és diadalra egykor.

Eddig szolt Juhász Gyula nyilatkozata. Megköszöntem szíveségét és fölkeresemre készséggel ígerte meg, hogy más alkalommal is odahajol a bihari szívekhez, amelyeknek dobogását a távolból is érzi. Azt hisszük, a bihari közönség szeretettel fogadja Juhász Gyulának ezt a biztató és értékes üzenetét.

Deák Dezső

A cikk megjelentetését konkrétan semmiféle aktualitás nem indokolta. Valószínűleg látszik, hogy Deák Dezső más okból járt Szegeden, s ott-létekor összekötötte a kellemet a hasznossal és szóra bírta Juhász Gyulát. Az is lehet azonban, hogy a Juhász Gyulával való találkozás miatt utazott Szegedre. A véletlenül mindenestre többről van szó.

Az első világháború után Berettyóújfalui lett Bihar vármegye székhelye. A paraszti jellegű, de élénk kereskedelemmel rendelkező nagyközönségben a megye vezetői megpróbálták olyan szellemi mozgást teremteni, amelyen egy megyeszékhelyhez illik. Abban a tudatban vannak, hogy „Tollforgató emberei vannak a csonka megyének, tudós kutatói vannak, akiket csak össze kell fogni, egyesíteni kell egy közös célra”. Valójában azonban számottevő tehetségnek ekkor még csak Nadányi Zoltán mondható, aki előbb a közeli Bakonszegről, Bessenyei falujából, később Berettyóújfaluból küldögette verseit, tárcáit a fővárosi lapokba.

A csonka-Bihar komplexum azonban egyre inkább sürgette a helyi irodalom megszervezésének gondolatát. Ezért üdvözölték örömmel Juhász Gyula üzenetét, s ezért adtak helyt neki a földalton, a vezércikk mellett, amely a bihari gárda címet viseli, s Juhász Gyula nyilatkozatából von le bizonyos tanulságokat. Eképpen: „Csonka-Bihar vármegyének éreznie kell azt a hivatást, amelyre ez a múlt kötelezi. Itt is meg kell születnie az irodalmi életnek, amelynek meg vannak a feltételei, csak meg kell keresni és fel kell találni azokat. Az emlékezésből erőt merítenek ugyan, de ezt az erőt fel kell használnunk az új munkához...”

Egy évvel később már tetet öltött a terv. A Bihar című hetilap 1927. szeptember 1. 35. számában arról számol be, hogy Szigligeti Társaság

néven „kultúregyesület” alakult Berettyóújfaluban, amelyet a Petőfi Társaság Pekár Gyulával az élen támogatásáról biztosított.

Néhány szót a cikk írójáról, Deák Dezsőről. A berettyóújfalui M. Kir. gróf Tisza István All. Polgári Fiúiskola értesítője, XIX. évfolyamában ezt írja róla: „Deák Dezső, a Tiszántúli Szépművés Céh irodalmi társaság tagja. A helybeli társadalmi egyesületek rendes tagja. Utóbbi időben több szép, értékes költeménye jelent meg a helyi, vidéki és fővárosi lapokban is.” Aradi származású polgáriskolai tanár volt, akinek neve gyakran szerepelt a berettyóújfalui újságokban úgy is mint költőé, színházi kritikúsé. Különböző kulturális vonatkozású cikkek írója.

Juhász Gyulának nem mélyültek el személyes kapcsolatai a berettyóújfalui írakkal. Ennek ellenére az 1927-ben megindult Bihar című hetilapban (felelős szerkesztője dr. Barcsay Károly, főmunkatársa Nadányi Zoltán) utánközlésként több verse is megjelent, egyidőben gyors egymásutánban. Feltételezhetően Nadányi Zoltán ízlése, volt tanára iránti megbecsülése magyarázza a szép számú utánközléseket. Csak néhány példát ragadok ki: Az ivó I. évfolyam 20. sz., Falusi lakodalom I. évf. 33. sz., Negyvenhatosok (In memoriam) I. évf. 41. sz., Ó Ember I. évf. 46. sz., Várad III. évf. I. sz., Tavasz ez is III. évf. 15. sz. stb.

A két világháború között számtalan vidéki napilap, hetilap jelent meg Magyarországon, még nagyobb községek is jelentettek meg különféle sajtótermékeket. Úgy gondolom, ezeknek bűvárlása nem haszontalan dolog, mert ha nem is új irányt szabó, de értékes adalékokat tartalmazhatnak irodalmunkra vonatkozóan.

A váci Vak Bottyán Múzeum kiállítása

A váci Vak Bottyán Múzeumban júl. 7-én Nagy B. István festőművész nyitotta meg a Szentendrei Új Művésztelep kiállítását.

A kecskeméti Katona József Múzeum érdekes kiállítása

Dr. Gajdócsi István, a Bács-Kiskun megyei Tanács elnöke jún. 4-én nyitotta meg a kecskeméti Katona József Múzeum érdekes kiállítását. A kiállítás cserépedényeket és fadarabokat mutatott be a Bozsó-gyűjteményből.

MASKURÁSOK A KISMARJAI DISZNÓTORBAN

V. SZATHMÁRY IBOLYA

Kismarjában nemcsak a lakodalomba, hanem a disznótórokba is jártak maskurások. A disznótór napján 7–8 jóbarát vagy szomszéd legény és leány megbeszélte, hogy felöltözik maskurásnak és elmegy a disznótórhoz. Az előkészületeket kora délután kezdték, mert nagy gondossággal kellett „kikészíteni” magukat ahhoz, hogy fel ne ismerjék őket a disznótóros háznál. Egyik legény *várandós asszonynak* öltözött: csepüből kontyot csinált neki, fejére fekete kendőt kötöttek, kispárnából, rongyból hasat és mellett formáltak neki és ruhát adtak rá. Igyekeztek minél rongyosabb öltözképet előkeríteni vagy fordítva öltözték fel a ruhát, hogy erről se ismerjék fel viselőjét. A várandós asszony férje; a *családfő* egy idősebb férfi jelmezt viselte. Ezt a szerepet általában az a legény vállalta magára, aki a legjobban tudott beszélni. A többi szereplő a családi hozzátartozóit személyesítette meg. Általában *gyerekeknek* — kicsiknek, nagyoknak vegyesen — öltöztek fel. Mindnyájan befestették arcukat korommal, vízfestéssel vagy harisnyát húztak a fejükre, amit mésszel, korommal, vízfestéssel „pingáltak ki”. Kezükből fakanalat tartottak, azzal védekeztek, ha valaki kíváncsiságból hozzájuk ért.

Este 7–8 óra körül indultak útnak, a disznótóros házhoz vacsora idejére érkeztek. A családfőnek öltözött maskurás hangját elváltoztatva a következő szavakkal lépett be a házba:

„Messziről jöttünk, nagyon éhesek vagyunk. Adjanak egy kis enni-valót! Itt vannak ezek az éhező csöppségek — rámutatott a gyerekekre. — De adják gyorsan a kis enni-valót, mert itt van ez a várandós asszony is — rámutatott a feleségére —, mindjárt megszül. Mennünk kell gyorsan tovább az asszony dolgát elintézni, nekem meg munka után kell nézni.”

A gyerekek közben sírdogáltak, hogy éhesek, rimázkodtak egy kis enni-valóért. A családfő kérte a háziakat, hogy ne lábasba tegyék a hurkát, kolbászt, hájastészta, hanem zacskóba, mert a lábat nem tudják visszajuttatni, nagyon messziről érkeztek. A becsomagolt kóstolót a legelső maskura kezében levő kosárba tették.

A játék ideje alatt disznótóros gyülekezet igyekezett megtudni, kik rejtőznek a maskurák mögött. Hozzájuk nyúlhattak, megpróbálták a ruhát vagy az álarcot lerángatni róluk, de azok nem hagyták magukat, a kezükben levő fakanállal a kíváncsiskodók kezére suhintottak. Amikor a maskurások megkapták a kóstolót, siettek elhagyni a disznótóros házat. Sietésüket azzal indokolták, hogy a várandós asszony miatt orvos után kell nézni, az embernek pedig munkát kell keresni. Távozásuk valódi oka az volt, hogy igyekeztek épp bírral kijutni a kíváncsiskodók gyűrűjéből. Ha sikerült közülük valakit elfogni, bezárták a disznóolba a levágott disznó helyére. Erre nagy sírás-rívás kezdődött a maskurások körében. Rimázkod-

RUSZOLY JÓZSEF

tak a háziaknak, hogy engedjék szabadon társukat. Ígérték mindent, dolgozni is fognak. A sírásnak meg is volt az eredménye, egy fél órán belül engedték a fogvatartott maskurát. Volt eset, hogy elfogott társukat oly módon sikerült kiszabadítani, hogy a házigazdát megfogták és csak a póruljárt maskuraért cserében engedték szabadon.

Megtörtént, hogy a maskurások a vacsora ideje alatt őrizetlenül hagyott hurkát, kolbászt, hájastészát ellopták vagy eldugták olyan helyre, ahol a háziak nehezen találtak rá.

Kismarján utójára 1940-ben jártak a disznótörökbe maskurások.

Híradás a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Debrecen—Hajdú-Bihar megyei vándorgyűléséről

A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1978. évi vándorgyűlését május 25—27. között Debrecenben tartotta. Az első nap délelőttjén a Déri Múzeum előadótermében *Entz Géza* elnöki megnyitóját a megye és a város nevében *Szekerés Antal* a megyei tanács művelődésügyi osztályának vezetője üdvözölte a vándorgyűlés mintegy száz résztvevőjét. Hangsúlyozta azt a felelősségteljes és jelentős anyagi áldozatvállalással járó munkát, melynek eredményeként a vándorgyűlést a Déri Múzeum megújult épületében és újonnan berendezett állandó kiállításokkal fogadhaták. Ezután *Dankó Imre* megyei múzeumigazgató a *Hajdú-Bihar megyei múzeumok tevékenysége* c. előadása következett. Ebben a városi múzeum alapításától kezdődően napjainkig áttekintette a gyűjtő, feldolgozó és tudományos munkát s bemutatta a jelenlegi megyei múzeumi szervezetet. Ezt követően a vándorgyűlés szekcióüléseken folytatta munkáját. A régészeti szekcióban elsősorban kutatástörténeti és módszertani aspektusú előadások hangzottak el. *Sz. Máthé Márta* a Déri Múzeum munkatársa Tell-kutatások a Berettyó-völgyben címen az országos tell-kutatási program megyei eredményeiről tartott összefoglaló beszámolót. *M. Nepper Ibolya* ugyancsak a Déri Múzeum munkatársa *A szarmata kor etnikai problémái az új ásatások tükrében* c. előadásában a legújabb, még publikálatlan kutatások eredményeit összegezte. Mindkét előadást dia-, illetve filmvetítés kísérte. *Mesterházy Károly* a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa *A népvándorlás- és honfoglaláskor kutatásának kérdései Hajdú-Bihar megyében* címen az utóbbi két évtized ásatási eredményeiről is beszámolt. *Módy György*, a Déri Múzeum munkatársa *A középkori településtörténeti kutatások fél évszázada a Hajdúságban* címen tartott tudománytörténeti és értékelő összefoglalást az 1925—1975 között végzett munkáról. A művészettörténeti szekcióban az országos múzeumok munkatársainak előadásai is szorosan kapcsolódtak a Déri Múzeum anyagához, illetve a helyi ipar- és kézművészeti emlékekhez. *Sz. Eszláry Éva* a Déri Múzeum kisbronzai és más kisbronzokkal kapcsolatos újabb attribúciók, *Bobrovsky Ida* a debreceni ötvös céh és néhány elfejtett mestere a XVII. században, *Sz. Koroknay Éva* Magyarországi könyvkötések a XVI—XVII. században és *Sternegg Mária* Debrecen bútorművészetének levéltári forrásaiból címen értekezett. Az előadásokat diavetítés illusztrálta. *Masits László* a Déri Múzeum munkatársa *Filep Lajos Káplár Miklóshoz írt ismeretlen leveleiről* c. előadásából kitűnt, hogy a kor kiemelkedő művészeti írója időben felismerte a hajdúböszörményi festőművész tehetségét. Az előadásokat mindkét szekcióban tartalmas hozzászólások követték. Délután Debrecen műemlékeinek megtekintésére és a Holló László Emlékházban való látogatásra került sor, ahol *Sz. Kürti Katalin* a Déri Múzeum munkatársa tartott előadással egybekötött tárlatvezetést. A vándorgyűlés két utolsó napján a vendégek a megyei múzeumait, állandó kiállítóhelyeit, műemlékeit, ásatási objektumokat tekintették meg.

Szépen cselekedett Hajdúdorog nagyközség tanácsa akkor, amikor már-már elfeledett szülőtte, Mészáros Károly (1821—1870) *Önéletrajzának* kiadását anyagilag is támogatta. A Csorba Csaba által gondozott forrás-kiadvány¹ egy „készülő Mészáros Károly monográfia” előfutárának is tekinthető. Abban a reményben, hogy a körülötte újabban kialakult polémia² nem gátolja, inkább serkenti a kiadót a Mészáros Károlyval kapcsolatos források föltárásában és egy teljesebb biográfia megírásában, tesszük most közé kis adalékunkat e teljesebb életírásához.

Mészáros Károly az időpont közelebbi megjelenése nélkül *Önéletrajzában* 1849. évi tevékenységéről egyebek mellett a következőket mondja: „A nemzeti kormány [...] hadi történetjegyzővé nevezett ki, s elsőben a bács-bánáti táborokba, később pedig a tiszai fő hadsereghez küldött, előbbi hivatalom megtartásával. Történetjegyzői (historiographi) küldetésemnek rendkívül megörvendtem.”³

Más irányú kutatásaink során bukkantunk rá Szeged első, Molnár Pál városi főjegyző által szerkesztett és kiadott lapjában, a Somogyi-könyvtárban őrzött *Tiszavidéki Újság* 1849. március 28-i számában Mészáros Károly *Felhívására*, amely nem csupán megbízatása időpontjának megállapítását könnyíti, de utal „történetjegyzői” módszerére is. Íme a közlemény betűhív szövegében:

Felhívás a szegedi lakosokhoz

Polgártársak! A nemzet kormánya által mint történetíró a végből küldtem ki, hogy az eddigi események, mozgalmak, s harcok színhelyein megjelenve, mind azon adatokat, s ismereteket megszerezzen, melyek szerint szabadság harcunk igaz s teljes története összeállítható. Feladatom révén a csaták színhelyein személyesen megjelenni, a mi ezután történetünk, mint szemtanu kisérendem, s irandom le. A multakra nézve, mik különösen Temesvárt, Kikindán, Lugoson, s karloviczon, s Szegeden történtek, csupán egyes szemtanúk s a mozgalom lényeges részvevőitől szerzhetem meg a történet bű. körülményes s hiteles rajzát: —

Felszólítalak tehát ezenel benneteket, hogy a mit az eddig lezajlott események menetéről tudtok, szóval, vagy mit még erősebbet veszek, írásban velem ni-előbb sziveskednétek közölni. Küldetésem célja a jelen, s utókor közös nagy érdéke, s azért a mit egyszerű munkám előmozdítására teendetek, egyegy világító szál leszen azon szövetnekben, mely nemzetünk közléte s a szabadság oltára fellett lángoland.

Lakásom szabadságtér, Götz gyógyszerész házában első emeleten — Szegeden 1849. márc. 22-én.

Mészáros Károly,
hivatalosan kiküldött történetíró⁴

Maga Mészáros ekkori tevékenységéről *Önéletrajzában* már megírta: „En történetjegyzői állásomon mindazon csaták s fontosb eseményekről melyek közlemben előfordultak, pontos, lelkiismeretes „napló”-t vezettem egész 1850. évig bezárólag. E „napló”-t azonban, mely kéziratban több mint 300 ívre terjedett, a szabadságharcunk bukására bekövetkezett bor-

ADALÉK A FEUDÁLIS KÖZIGAZGATÁS NÉPI INTÉZMÉNYEINEK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. AZ ÁRMÁSOKRÓL

PAPP JÓZSEF

zasztó években részint későbbi hivatalos állásom, részint a sajtó teljes megszorítása miatt, világ elé bocsátani nem merésztem; midőn pedig a sajtó-viszonyok tágulni kezdetek, az irodalmi piacon mások jóval megelőzve és téren is, az én nagy munkám közönségre nem számíthatott. Adtam mindazonáltal abból többféle kivonatot s egyes részletet sajtó alá mind Pesten, mind Ungvárott, melyeket alább bővebben megismertetek.⁵

Csorba Csaba jegyzete szerint a „napló ki nem adott része elveszett vagy lappang”, „1838-as [nyilván: 1938-as] adatok szerint Ung megye levéltárá[ban] (ma Kárpátontúli Területi Állami Levéltár, Beregszász) megvolt Mészáros Károly állítólagos helytörténeti tárgyú hagyatéka”.⁶ Talán még most is megvan. Az előzményekből ítélve igen értékes forrásanyagot tartalmazhat.

Egyébként sem a rövidéletű *Tiszavidéki Újságban*, sem a nyomába lépő *Szegedi Hírlapnak* nincs több hír Mészáros Károlyról. E lapok természetesen haditudósításokat is közöltek; ezek egyikében a hajdúfi Mészáros Károly tollát lehet sejtteni.⁷

JEGYZETEK

1. Mészáros Károly *Önéletrajza*. Bevezette, sajtó alá rendezte Csorba Csaba (Debrecen, 1974) (Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 23. sz.)
2. Spira György: *Mészáros Károly önéletrajza előtt Századok* 111. évf. (1977) 3. sz. 587–596.; Csorba Csaba: *Válasz Spira Györgynek a történeti forráspublikálás példelmében* Uo. 597–600.; Spira György: *Még egyszer Csorba Csaba Mészáros-kiadványáról* Uo. 4. sz. 800.; Csorba Csaba: *Megjegyzések Spira György viszonyításához* Uo. 801.
3. Mészáros Károly: *Im.* 54.
4. *Tiszavidéki Újság*, 1849. márc. 28. 24. sz. 191–192. hasáb. — Itt említjük meg, hogy a szövegben említett Szabadság tér 1848–1849-ben a mai Széchenyi tér mellett a Klauzál utca és a Victor Hugo utca egy részét is magába foglalta. Vö. Péter László: *Szeged utcanevei* (Szeged, 1974) 326.
5. Mészáros Károly: *Im.* 56.
6. Uo. 78.
7. *Szent-Tamás bevétele* (Hivatalos adatok s hiteles magány tudósítások után készíttve) *Tiszavidéki Újság* 1849. ápr. 11. 28. sz.

Debreceni, hajdúsági kiállítások

Máj. 29-én Sz. Kürti Katalin nyitotta meg a Hajdúsági Múzeumban *Kamper Kálmán (1902–1945) emlékkiállítását*. A debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárában dr. Julow Viktor egyetemi tanár júl. 9-én nyitotta meg a *Debreceni Református Kollégium és a magyar irodalom* című kiállítást. Szentendrén, a Szabadtéri Néprajzi Múzeumban, jún. 11-én nyílt meg *id. Fazekas Lajos*, nádudvari feketeedény-készítő fazekas, népművész kiállítása.

A parasztvármegye, melynek kialakulása a XVII. század elejére esik, a korabeli zűrzavaros állapotok, a lakosságot nyugtalanító belviszályok kényserítő körülményei közepette, a személy- és vagyonbiztonság fenntartására, megvédésére alakult. Az *ármások* a parasztvármegyei fegyveres őrei voltak, akik az elszaporodott tolvajoktól, a kóborló és garázdálkodó katonáktól, a gonosztevőktől védték a lakosságot. A parasztvármegye szervezte a XVIII. század elején bomlott fel s ettől kezdve az ármások szerepköre is megváltozott, fokozatosan csendbiztosi intézménnyé alakult át, egyes helyeken pedig teljesen megszűnt.¹

Szabolcs vármegyében a XVIII. század végén, a szomszédos megyék példájára elrendelték minden faluban az éjjeli és nappali strázsák állítását. A rendelkezésnek nem mindenütt volt foganatja, mert a helységek bíráinak szóló, 1802-ben kiadott alispáni utasítás 17. pontja még mindig szorgalmazza, hogy „éjjeli és nappali strázsák minden helységben állítsanak, kik mind azokra, mely tűz támadás gátlására valók vigyázzanak s minden jövő menő személyekre, azoknak passzúsa.”²

Az ármásokra vonatkozó alább közölt adataink az 1876-ig Szabolcs vármegyéhez tartozó Tiszacsege községből származnak, ahol a falu nyugodalma vigyázó megyei statutumban említett strázsákat a hagyományok megfélemlően, még hosszú ideig ármásoknak nevezték. A falu jegyzőkönyvében az ármásokra vonatkozóan 1801-től folyamatosan 1851-ig találunk adatokat.³ Az alábbiakban ennek a félévszázadig működő, a falu feudáliskor végi igazgatását is jellemző intézménynek adatait szedtük sorba.

Az ármásokat „tisztelhetlen segítőfőisként” a falu főbírája választotta maga mellé. Megbízatusuk — ahogyan a főbíróé és hitestársaié is — az előjárásági választások napjával, azaz november első vasárnapjával kezdődött és a következő év novemberének első vasárnapjára tartott. Egy ciklusra három ármást választottak. Feladatukat „Az Ármások Esküvési” szövegből rekonstruálhatjuk: „En N N esküszöm az élő Istenre, a ki Atya Fiu Sz. Lélek Tellyes Szent Háromság egy Isten, hogy én az én Ármási Hivatalombann ez Helynek további meg maradását Ekklesiánknak virágzását és elő menetelit fenn tartani igyekezem. Ez Helynek Közönséges dolgainak fojtatásában pedig vala mellyet reám biznak, és a Közönséges batorságnak fenn tartására parantsolnák, igaz Lelkem esmérése szerent véghez viszem. Ez Helynek ügyes bajos dolgai között Birám én az igazság melől semmi némü szorongattatásombann el nem állok. Birámat és a Betsületes Tanátost illendőképpen meg betsülöm; a Betsületes Tanács között törvényessenn foj és fojtatandó dolgokat haszontalan helyen semmi időben ki nem bezsellem. Isten emegemet úgy segélyen!”

A XVIII. század végén keletkezett eskü szövege még jelzi azt az összefonódást, amely az egyházi és politikai-gazdasági közösség között fennállott. Az újabb, 1840 táján keletkezett szövegből viszont az egyháza vo-

natkozó utalás kimaradt: „En N N esküszöm etz., hogy én az Ármási köteleseget, melyet felvállaltam, jólleki esmérét szerént teljesítem, az éjjeli felvigyázásba, kerülésbe és a helység közös bajaiban az Előljáráim által felszólítottatván szorgalmasan eljárók. A bírómát és a Becsületes tanácsot becsületbe tartom, mely dologról halgatnom kell, ki nem beszéljem — egyzólván minden rám bízott dolgokat teljes tehetségem szerént teljesítek. Isten engem úgy segélyen!”¹⁴

Az ármásoknak kezdetben fizetség nem járt, csak az évi adajukat engedték el. Az ármásokodás éppenséggel nem tartozott a veszélytelen tiszt-ségek közé. Noha a felsőbb törvény védte őket, mégis megesett, hogy amikor a „T. Ns. Vármegye parantsollatya szerint tilalmazván a Kortsmbában való hegedőny — az ármásokat megtámadták és némelyiket meg is ütöttek.”¹⁵ Sovány vizgas lehetett, hogy „az Erdemes Elöl-Járók által 25 páltzákkal büntetődtek” a renitenskedők.

Talán hasonló okok is szerepet játszhattak abban, hogy az ármások köteleseit maradóktalanul nem mindig teljesítették. „Az Ármások az éjszakai kerülésnek szorgalmasan utánna járjanak, mert ha kötelesekben resteknek tanáltatnak, 30 páltzákkal büntetettnek”¹⁶ — olvasható a korabeli földesúri statutumban. Azonban a földesúri szigor sem segített igazán a helyzeten. Végül a tiszteletbeli ármási szolgálati terhes voltát belátva, az előljárásság 1805-ben úgy határozott, hogy „három Ármást tartván a Helység, ezeknek fizetések hat-hat Váltó Forint legyen”.¹⁷

A falu lakosságának növekedése, a kiterjedtebb mezőgazdálkodás, az egyre gyarapodó jószágállomány s a kerteken sorra épülő lakóházak, a tűznek és a tolvajlásnak is nagyobb teret teremtettek. Az ármások feladata is sokasodott s teljes napi szolgálatot igényelt. Így az ármások saját gazdaságuk folytatását ellátni egyre kevésbé tudták. Ezért az 1820/21-es gazdasági évben bevezették, hogy az éves ciklus helyett fél éves ciklus legyen. Így esett meg, hogy ettől kezdve „téli és nyári ármásokat” választottak. A téli időszakban, mely novembertől a jószág kihajtásáig (április 24-ig) tartott a földes gazdák fiai vagy szolgálai, a nyári időszakban pedig a földnél nem rendelkező zsellérek tartoztak szolgálni. A kisbírák esetében már egy évvel előbb hasonlóképpen jártak el.

A falu rendjének, nyugalmanak fenntartását célzó helyi és megyei statutumok gyakoriak a XIX. század első felében. Ezek közül most csupán egyet emelünk ki, amely az alispántól 1833-ban közvetlenül a csegei bíráknak küldött és olyan biztonsági intézkedéseket tartalmaz, melynek nyomán a falu tizedekre való beosztására is sor került: „1) Az éjjeli kóborlások meg lévően tiltva. Téli időben 8 órakor Takarodóra harangoztatni kell, a harangzás után senki lámpás nélkül házától ki ne menjen kóborolni. 2) A szokásban lévő fonókába járás általam fogva eltöltődik s valamint az oda kóborlók úgy az azoknak helyet adók meg büntetődjenek. 3) Takarodóra jelt adó harangzás után a Kortsmbákban való dorbézolás el tiltatik — s a kortsmbásoknak a jel adás után italt adni nem szabad, az erőszakoskodókat pedig kötelesek a bírónak a bírónak bé jelenteni. 4) Hogy a fent írt rendelések sikeresen meg tartódhassanak, szükséges a Helységet Tizedekre vagy szakaszokra fel osztani — mely meg lévően, iródnak össze minden tizedben lévő házak, s a tized nagyságához képest minden tizedből legalább három vagy több strázsák rendeltessenek, étszakára minden szakaszban egy fel vigyázó eskütt rendeltesen — s a strázsák a harangzáskor meg indulván a tizedeket járják egész étszaká, s kiket a fenti rendelés ellen találtatnak, személy válogatás nélkül el fogják s a Helység Házához Árestomba vigyék. Az Árestánsok más nap reggel 12 páltza büntetéssel büntessenek, a Nemesek 6 forint le fizetése után bocsáj-

tódnak el, ha pedig a kóborlásan kívül több hibái találtatnának, hozzáam kísérődjének. 5) A strázsákat minden vasárnap el kell rendelni egész hétre s tudtokra adván p. o. hogy Hétfőn az ház sorja szerént kik fognak, Kedden kik, Szerdán stb. s midőn a sor szerént mindenki el végzi a strázsát, új sort kell az előbbeni mód szerént kezdeni. A ki pedig a ki rendelt időre strázsát ki nem állhat, köteles maga helyett fogadni, melyet ha el mulaszt, a strázsá béri lefizetésén felül 12 páltzára büntetődik. 6) Ha a strázsák köteleseiket nem teljesítik, kísértessenek hozzáam. 7) A Pusztai Hadnagyk is kötelesek fel vigyázni arra, hogy a strázsák szorgalmasan ki álljanak s rendesen kerülik-é a tizedeket és virradatig el nem osztanak-é. 8) Minden 13-ik nap alatt kötelesek a Bírák a fent írtak mi módon való teljesítéséről és sikeréről hozzáam jelentést tenni.”¹⁸

A rendelkezés érdekessége egyebek mellett, hogy a falunkban és a környék szinte minden falujában működő ármási intézményt meg se említi, sőt a közbiztonság érdekében egy új szervezeti megoldást kezdeményez. Mindenesetre a rendelkezés nyomán vezeték be a takarodóra szólító esti harangozást, mely az 1960-as évekig télen nyáron jelezte a napmúltat. Az előljárásság gondoskodott a falu tizedekre való beosztásáról is: a Felvég, Alvég és a Kertek falurész alkotott egy-egy tizedet. Az ármások a „fel vigyázó eskütt” szerepét töltötték be s olykor tizedeseknek is neveztek őket. Az ármások mindvégig közvetlenül a főbíró felügyelete alá tartoztak. A falu első lovas hadnagyát és mező bíróját is csak 1844-ben választották meg H. Bana János, illetve Fűrész József személyében.⁹ Ezt követően az ármásokat a lovas hadnagy, a mezőkerülőket pedig a mezőbíró fogta össze.

Az ármási intézmény 1851-ben szűnt meg. Szerepkörüket a „községi lovas pandurrá” megválasztott Kun Péter és két pandurlegény vette át.

Falunkban ármásokra vonatkozó adatokat az emlékeztet nem őriz, a szó értelmét, jelentését sem ismerik. A később keletkezett tizedbeosztásra viszont az őregek elbeszéléseiben lehet közvetett utalást találni, pl. „az apai ház a templom melletti tizedben volt”.

JEGYZETEK

1. A parasztvármegye kialakulását számos tanulmány tárgyalja. Szakály Ferenc: Parasztvármegyek a XVII. és XVIII. században (Bp. 1969.) című munkája tartalmazza a vonatkozó irodalom bibliográfiáját. Az ármás szó jelentéséről és eredetéről Fehértől Klára ír: Történelem és szomagyarázat. Ármás, ármányos. Magyar Nyelv LXVII. 4. Szendrey Akos: A közigazgatás népi szervei (Néplünk és Nyelvünk I. évt.) című munkájában az ármás községi szolgának említi.
2. Hajdú-Bihar megyei Levéltár (továbbiakban: HBML) V. 674/6.
3. HBML V. 674/a. 1. Protocollum possessionis Csege 1761–1868.
4. Uo.
5. Uo.
6. Uo.
7. Uo.
8. HBML V. 674/a. 7. Szunyoghy Sándor főszolgabíró irata.
9. HBML V. 674/a. 1.

Bessenyei ünnepség Bakonszegen

Jún. 29-én emlékünnepe volt a Bessenyei emlékházban, Bakonszegen. Az emlékünnepe keretében különféle intézmények, vállalatok felajánlásokat tettek az emlékház karbantartására, környezete gondozására.

CSORBA CSABA

Könyvkiadóink közül elsősorban a Gondolat, a Corvina és a Móra Kiadó ennek a szakterületnek a gondozója. Mellettük a Kossuth, a Panoráma és a Táncsics Kiadó tevékenységéről sem feledkezhetünk meg. Ezeken kívül még kell említenünk a múzeumi ismeretterjesztő kiadványokat is.

Tudomásunk szerint nem készült még fölmérés arról, hogy a felszabadulás óta hány régészeti tárgyú könyv jelent meg hazánkban, s a kiadványok közül hány magyar és hány külföldi szerző műve s milyen a megoszlás történelmi korszakok szerint. Gondot okoz az is, hogy elsősorban az ő- és középkorban nehéz elválasztani a régészeti könyveket a művészet-történeti — egyes esetekben történeti munkáktól is. A felsorolt adatok ismerete azonban nem nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy a régészeti tárgyú ismeretterjesztő irodalom szerkezetéről írassunk.

A régészeti tárgyú könyvek kiadása a 60-as évektől ugrásszerűen megszaporodott, amit az érdeklődés növekedése is magyaráz, ugyanakkor a kiadványok nyomán az érdeklődés „bővített újratermelése” is bekövetkezett.

Érdekes, izgalmas, nagy közönségsikert arató könyvek jelentek meg a külföldi régészet történetéről, az elmúlt évszázadok szenzációs leleteiről, feltárásairól. A paleolitikumtól az ókori nagyszerű képeskönyvek egész sorával rendelkezünk. A magyar régészeti ismeretterjesztés két klasszikusa, Vértés László és László Gyula mellett egyre több szakember lépett az ismeretterjesztés szolgálatába: elegendő, ha Dienes István, Bóna István, Castiglione László, Szabó Miklós, Gábori Miklós, Mócsy András, Gerő Győző nevét említjük.

A Corvina Kiadó Hereditas címmel régészeti sorozatot indított, melyben eddig öt kötet jelent meg a magyar föld régészetéről. Egyes városok régészeti emlékeit, vagy nagyobb különálló objektumokat mutat be a Corvina képeskönyv sorozata, valamint a Műemlékeink című sorozat. A Kossuth Kiadó Univerzum című sorozatában is több régészeti ismeretterjesztő könyvet találunk. A Gondolat Kiadó nem sorozatokat ad ki, hanem egy-egy nagyobb kérdéskört felölelő köteteket, vagy egyes ásatások, felfedezések színes leírásait a világ minden tájáról. A Panoráma két reprezentatívnek szánt kötetet jelentetett meg: *A magyar régészet regényét és az Evezredék hétköznapiját*. Történeti időrendben haladva elsősorban a következő műveket emelhetjük ki a magyar irodalomból:

Vértés László: Medveemberek krónikája

Kavicsösvény

Kovács Tibor: A bronzkor Magyarországon

Kákósy László—Varga Edit: Élet a Nilus völgyében

Szabó Miklós: Kelták nyomában Magyarországon

Castiglione László: Pompeji

Révay József—Mócsy András: Séták a római Magyarországon

Bóna István: A középkor hajnala

László Gyula: A népvándorlások művészete

A nagyszentmiklósi kincs

Hunor és Magyar nyomában

Dienes István: A honfoglaló magyarok

A külföldi kötetek közül nehéz a választás, mert többségük alacsony színvonalú, szenzációhajászó munka. Népszerűségüket annak köszönhetik, hogy a magyar könyvpiacra monopolhelyzetük van. Az igényesebb népszerűsítő művek vagy drága képes albumok (gondolunk a Tutenkhamen kötetre, vagy a római városokat bemutató lengyelből fordított sorozatra), vagy az átlagműveltség szintjét meghaladó, illusztrációkkal kellően nem színesített művek (pl. G. Childe, vagy legújában — a megdöbbentően pontatlan fordításban megjelent — G. Clarke: A világ őstörténete).

Külön témakört képeznek a régényes ismeretterjesztő könyvek. A magyar szépirodalom klasszikus alkotásai ezen a téren Móra Ferenc remek elbeszélései (Utazás a földalatti Magyarországon), illetve regénye (Négy apának egy leánya). Az újabb — nem nagy számú — alkotás közül nehéz kiemelni bármelyiket. Talán Szentiványi Jenő *A kőbaltás ember* című műve említhető meg. A mai magyar régészet berkeinek többnyire áldatlan belső harcairól szakszempontból is meglepően hiteles képet fest László Anna *Zárójelentés* című könyve.

Térjünk a gondokra, tételesen felsorolva a legfontosabbakat:

1. A külföldi szerzők műveiből való válogatás esetleges, igen ritka esetben sikeres. Többnyire hiába keressük a kötetekben a magyar régész szaklektort, ami nemcsak tartalmi, hanem fordítási színvonal tekintetében is kívánatos lenne.

2. A régészet a tárgyak tudománya, de nem csak a szép tárgyaké. Az átlagalkotások kerülése (mind szövegben, mind illusztrációban) és az egyedi, különleges készítmények túlzott kiemelése az olvasók tudatának nem kívánatos deformálásához vezet. Változtatnunk kell azon, hogy a tömegek szemében Egyiptom csak piramisokat és gazdag fáraósírokat jelentsen, az ókori görögök nem csupán templomokat és szobrokat alkottak, s a rómaiaknak is volt más foglalatosságuk az amfiteátrumi gladiátorcsatákon és diadalívemeléseken kívül, a népvándorlásokban nem csak ötvösök éltek, s nem minden honfoglaló magyarnak volt díszes tarsolya és különleges veretes öve. A művészeti szemlélet túlbizonyításában a régészet a néprajzzal kart karba öltve halad. Eljutottunk oda, hogy — a tömegek szemében — jóformán nincs néprajz, csak *népművészet*.

3. Arra kell törekednünk, hogy sem külföldi, sem magyar vonatkozásban ne kerüljön ki a régészeti ismeretterjesztés a *szakemberek* kezéből az ismeretterjesztés univerzális, ál-polihisztor iparosainak kezébe.

4. A múzeumi katalógusok, kiállítások vezetőik és egyéb fizetéses kiadványok színvonalát javítani kell, mert jelen pillanatban többségükben sem a kiállításon való eligazításra, sem a kiállítástól független közművelődés céljaira nem alkalmasak.

5. A régészet a tárgyak tudománya, ezért — a nyomdai árak emelkedésétől függetlenül — a fényképes és rajzos illusztrációk számának és színvonalának lehető emelésére kell törekednünk. A régészeti könyvben a kép nem luxus, hanem a szöveg *elengedhetetlen* velejárója. A Panoráma Kiadó két magyar régészeti kötetet ebből a szempontból szomorú zsákutcát jelent. Célszerű lenne, ha a TIT és a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Eremtani Társulat felmérve a régészeti ismeretterjesztés eddigi eredmé-

nyeit részletes javaslatot dolgozta ki egyes fontos idegen nyelvű régészeti ismeretterjesztő művek lefordítására, illetve magyar vonatkozású munkák megírására. Kiadóként elsősorban a Gondolat, a TIT kiadója, valamint a Corvina, esetleg a Móra Kiadó jöhet számításba.

Az eddig megjelent *időtálló* régészeti ismeretterjesztő művek ajánló bibliográfiáját minél előbb el kellene készíteni (könyvtárosok és régészek együttes munkája lenne). Kiadására elsősorban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hivatott.

Hányzik nagyon egy összefoglaló kötetet a magyarországi földvárakról az őskortól a középkorig.

A római limes bemutatására is megérett a lehetőség (1976-ban hazánkban volt a híres római limeskongresszus is).

Eljött az idő a középkori magyar faluadások történetét és eredményeit bemutató kötet megjelentetésére is. Van szakemberünk a török kor régészetének feldolgozására is.

Az őskori települések korszakankénti bemutatása, feltárásuk története és módszere is érdeklődésre tarthat számot.

A magyar régészet megérdemelné azt is, hogy szépen illusztrált kötetben megjelenjen a magyar régészeti kutatás története.

Alighanem jó szolgálatot tenne ma mindenkinek egy régészeti kislexikon, vagy kisenciklopédia, ami valamennyi fontosabb tudnivalót összefoglalna. Nem azért, mert „divat” a lexikon, hanem azért, mert nem elég a régészeti leletek megsemmisítőit a törvény szigorával fenyegetni, arról is gondoskodnunk kell, mind az érdeklődők, mind a felelős vezetők számára legyen egy alapvető, eligazító kézikönyv. A régészeti emlékek pusztulása az egész ország ügye.

Kelet-európai kérdések című tudományos ülés

A MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya, valamint Filozófiai- és Történettudományok Osztálya máj. 11-én tudományos tanácskozást rendezett Kelet-európai kérdések címmel. A tudományos tanácskozáson közreműködtek: *Niederhauser Emil, Sziklay László, Garas Klára, Hadrovics László, Gunda Béla, Bóna István és Szabolcsi Miklós.*

Előkészületek a Sarló 50. évfordulójára

A csehszlovákiai haladó magyar egyetemi ifjúság mozgalmának, a Sarlónak, ebben az évben ünnepeljük megindulása 50. évfordulóját. A Déri Múzeum irodalmi gyűjteményében sok anyag található a mozgalomra vonatkozóan. Azonkívül a Sarlónak erős kapcsolatai is voltak Debrecennel, *Gulyás Pállal, Juhász Gézával.* Hosszú ideje Debrecenben él és tevékenykedik *dr. Boros Zoltán,* a Sarló egyik vezető tagja. Mindez nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi, hogy a Sarló mozgalom megindulása 50. évfordulóját Debrecenben ünnepeljük meg. A Déri Múzeumban nagyszabású emlékkiállítás rendezünk, valamint a Sarló vezetőinek közreműködésével emlékünnepeket készíttünk elő.

AZ ASSZONY TEREMTÉSÉNEK MONDÁJA A LUGOSSY KÓDEXBEN

BOSNYÁK SÁNDOR

A magyar költészet írott emlékei éppúgy őrzik kereszténység előtti hitvilágunk emlékeit, mint szájhagyományunk. Az első magyar nyelvű prózai szöveg, a Halotti Beszéd Isten másik nevét, az „Elő” nevet őrizte meg, s ez egyrészt a tűze utal, mint az „elő szén” kifejezésünk, másrészt művelődéstörténeti összehasonlításokra ad alkalmat.¹ A későbbi írott szövegek is őrznek egy-egy adatot, amelyekben töredékesen, vagy utalásszerűen egy-egy mítosz emléke is fennmaradt, s amelyet a napjainkban is élő mondák és hiedelmek alapján rekonstruálhatunk.

A Lugossy kódexben maradt ránk az az asszonyúfólo, amelynek egy sora az asszony teremtésének ősi mítoszára utal. A vers keletkezését irodalomtörténészeink az 1550-es évekre teszik, s 1883-ban jelent meg először nyomtatásban.² A mítoszra utaló 4. strófát betűszerinti hűséggel idézem:

Mikor vendégek házunkhoz jünnek,
Vígasságot mutass jámbor vendégnek,
Mert ha bánatját látják szívednek;
Ifjak kik látják csak megcsúfolnak,
Tégódet mondanak az ebből készültnek.

Az „ebből készültnek” szavakat az 1883-as szövegben kiemelve, dőlt betűkkel szedték, de a jegyzetekben a kiemlést nem indokolták, s nem magyarázták. A vers 1883 óta többször megjelent, s irodalomtörténészeink tévovázására jellemző, hogy a strofa utolsó sorában a kiemlést részt vagy „ebből készültnek”,³ vagy „eből készültnek” írják. Az „ebből” s az „eből” szavak jelentése különböző: az „ebből” ragos főnév, az „eből” főnévből képzett módatározó szó; az egyik jelentése — kutyából, a másik jelentése — kutyául.⁴

A magyar nép közt országzerte ismert az a monda, amelyet Barna Ferdinánd közölt először,⁵ s amelynek több változatát már a múlt század végén Kálmány Lajos is közölte.⁶ A mondanak tizenegy variánsát ismerjük,⁷ a Baranyában letelepült józseffalviak így ismerik:

Mikor a Jóisten megteremtette Ádámot, Ádám erőt egyedül érezte magát, kérte a Jóistent, hogy társat teremtsen neki. Erre a Jóisten álmod bocsájított reá, s kivette az egyik oldalbordáját; de amíg ő a helyét visszasimította, a kutya ellopta a csontot. Hát a Jóisten utána nyúlt, de már csak a kutya farkát tudta elkapni. S akkor megteremtette az asszonyt a kutya farkából. (Péter Orbán 76 é. Székelyszabar, 1966.)

Barna Ferdinánd 1886-ban közölte, hogy az asszonyokat bolhácsoknak csúfolják, mert a kutya farkából valók, s Kálmány feljegyzéséből is tudjuk, hogy „amit az ember titkolni akar, az asszonyra ne bízza, akárcsak a kutya farkára kötné, akár az asszony nyelvére, mindegy”.⁸

A kutya a népi mitológiában az ördög állata, az „ebadta”, „kutyateremtette” szólások arra is mutatnak, hogy az ördög a világ teremtésében részt

vett.⁹ A kélzei csángóktól ismerünk olyan mondát, amely szerint az ördög bordájából lett az asszony, s egy olyan változatot is, amelyben a férfit az isten, s a nőt az ördög teremtette.¹⁰

A népi műveltség adatai igazolják, hogy az 1550 körül írt asszonycsúfolóban az asszony kutyából való teremtésének mítosza él, s a vers többi strófájában is az ősi világkép törvényei szerint¹¹ sorolja fel az ismeretlen költő az asszonyi magatartás követelményeit. A 4. strófa utolsó sorában az 1883-as kiadás szövege a helyes: az asszonyt nem „ebül” készültnek, hanem „ebbül” készültnek csúfolják, mert ősi mítoszaink szerint az ördögöt megszemélyesítő, vagy az ördögöt képviselő kutyából teremtette az isten az asszonyt.

JEGYZETEK

1. Ipolyi Arnold: Magyar Mythológia. Bp. 1929. I. 71. l.
2. Régi magyar költők tára. IV. Bp. 1883. 78. l.
3. Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból. I. Bp. 1963. 314. l.
4. Hét évszázad magyar versei. I. Bp. 1954., bővített kiadása: 1972. I. 226. l.
5. Barna Ferdinánd: A voltjások pogány vallásáról. Bp. 1886. 27. l.
6. Kálmány Lajos: Világunk alakulása nyelvhasználatunkban. Szeged, 1893. 22. l. Változatok, s a monda elemzése, uo. 21–23. l.
7. Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. II. Pécs. 1940. 609. l., uo. a hazai s a nemzetközi párhuzamok felsorolása. Fehér Zoltán: Bátya néphite. Bp. 1975. 50. l. A kéziratban levő változatok: Nagy Ilona készülő katalógusában.
8. Barna Ferdinánd, I. m. 27. l., Kálmány, I. m. 22. l.
9. Ipolyi Arnold, I. m. I. 324. l., II. 68–69. l.
10. A szerző gyűjtése, kéziratban. A siklósnagyfalusi változatban az asszony testén az ördög feje van: a szerző gyűjtése.
11. A dualista világképnek megfelelően az előkelőbb hely a férfit illeti. A századfordulójú a férj ment elől, s az asszony mögötte. Az asszonycsúfolódó 6. strófája is így írja le: „Mikor egy úton csak ketten megyünk, Elétem ne járj akkor hogy megyünk, Mert ha élettem járandaz — félők: Ifjak kik látják csak megcsúfolnak, Tégedet mondanak kabolavezérnek”. Az 1883-as kiadás jegyzetében (306. l.) is olvasható a szokás: „A köznépnek még ma is ilendőség, hogy a férj járjon elől”.

Bihari Napok

A Berettyóújfalusi Járási Hivatal, a járás közművelődési intézményei, köztük a berettyóújfalusi *Bihari Múzeum* is, áprilisban nagyszabású, a járás valamennyi településére kiterjedő művelődési rendezvénysorozatot rendezett. Váncsodón a Klubkönyvtárban *Koós Imre* szűrrátétes munkáiból rendeztek kiállítást. Nagykerekében, ugyancsak a Klubkönyvtárban *Jurta hímszékekből* mutattak be kiállítást. Berettyóújfaluban, a Művelődési Központban *tudományos tanácskozársra* került sor a település hajdúkviváltásáigainak 370. évfordulója alkalmából. A tudományos tanácskozáson *dr. Szendrey István* és *dr. Dankó Imre* tartottak előadást. Csökmön, a Klubkönyvtárban *diszítőművészeti kiállítást* nyitottak a helyi szakkör anyagából. Biharkeresztesen, a Művelődési Házban az *I. Megyei Úttörő Honismereti Tábor* néprajzi anyagának bemutatására rendeztek kiállítást. Berettyóújfaluban, a *Bihari Múzeumban* pedig Régi és új furta hímszékek címmel *Varga Dánielné* népi iparművész munkáiból mutattak be kiállítást. A Bihari Napok rendezvényei túlnyomó többségükben néprajzi—népművészeti jellegűek voltak és alkalmasak arra, hogy a bihari táj értekeire felhívják a figyelmet.

AMIRŐL A VÁSÁRHELYI KÖVEK MESÉLNEK (DÖMÖTÖR JÁNOS ÚJ KÖNYVE)

TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ

Dömötör János, a vásárhelyi Tornyai János Múzeum igazgatója vette át szerényen azt a stafétabotot, amelyet egykor *Szeremlei Sámuel* és *Kiss Lajos* eljettettek: a törekvést a város múltjának széles alapokon, országos feldolgozási igénnyel való feltárására. Pár évvel ezelőtt történeti emlékek alapján összegyűjtötte a város utcaneveit, könyvet írt a város szobairól, közreműködött és lektorálta a város jeleseiről összeállított kislexikont és önálló kutatások eredményeit publikálta művészettörténeti értékű műtjéről, szöveget írt *Gink Károly* vásárhelyi fénykép-gyűjteményéhez, írta és lektorálta a Panoráma sorozatnak a várossal foglalkozó kötetét.

A múzeum profiljába tartozó őszi vásárhelyi látlatok gondját is továbbvitte *Galyasi Miklós* volt múzeumigazgató örökévé és az ilyen irányú kapcsolatokat jugoszláv és francia városok irányában szélesítette. Múzeumtervező tevékenységével immáron helytörténeti tudományos és publicisztikai munkássága is versenye kell, ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a teljes ember az alföldi művelődés fejlesztésének a szolgálatában áll.

Most Vásárhely műemlékei, épületei címen került ki a keze alól egy újabb műremek és a Városi Tanács Művelődési Osztályát illeti az érdem, hogy a kötet kiadását lehetővé tette. Végre egyútté láthatjuk, ami sok évszázad viharai után kőben, falban megmaradt. Kész tehát a leltár! Hódmezővásárhely nem dicsekedhet műemlékekkel. Ami évszázadok alatt épülhetett, az a 18. századig mind elpusztult. Egyedül a 13. századból származott csomorkányi templomrom búslakodik a könyvben, mint a múlt idők megrokkant hírnöke, pedig ez is csak jóvényű Vásárhelyen, mert valamikor Csomorkány, önálló városi rangot is elnyert település közepén állt és már csak mint puszta csatolták Vásárhelyhez. A vásárhelyi műemlékek számavétele ezért is volt nagyon fontos, mert szinte többet tudunk a város helyén egykor létezett, az újkör középső szakaszában kibontakozott ún. alföldi vonaldiszes kerámia kultúráról, mint a török hódoltság alatti és előtti korszakok vásárhelyi anyagi kultúrájáról. A 18–19. századokban egyébként is Vásárhelyen nem nagyon erőltették meg magukat, hogy szép köépületekben lakjanak.

Pár évvel ezelőtt egy hónapon keresztül szemlélhettük olyan hasonló kis országnak, mint Belgium a több évszázados műkincseit, az elképesztő értékű múzeumvárosokat, mint Gent vagy Bruges, melyeknek ma is mesze földről csodájára járnak. Az út alatt, a csodálatos régiségek láttán mindig elszorult szívvel kellett arra gondolnunk, hogy a híres flamand városoknak lett volna mit elprédálniuk, mégis hűen sáfádkodtak vele, ezért ha már Vásárhely hagyatéka ennyire szegényes, ami van, azt legalább büszkén becsljük meg.

Dömötör János munkája elsősorban éppen arra int, hogy ami kevés megmaradt a középkor viharaiából, azt vegyük számba és őrizzük meg, mint

a két szemünket. A leltár így is nagyon egyszerű: a 18. századból hét épület maradt meg, a 19. századból 15—16, de ebben a számban már belefoglaltuk a volt urasági épületeket, az első ártézi kutat, az árvédelmi kőfalat és egy szelmalmot is. Hangulatos környezetben, az Oldalkosárban őriznek egy parasztházat is a 18. századból, tíz emeletes modern házak között, aminek most folyik a műemléki helyreállítása és későbbi néprajzi állandó kiállítás és népművészeti tájházat képzelnek bele.

A szerző munkája összesen 11 műemlék jellegű épületet foglal össze, továbbá húsz későbbi alkotást, amelyek közül tíz már 1948 után létesült. Megírja *Dömötör* János az épületek rövid történetét, felhívja a figyelmet építészeti, történeti és használati értékükre, egyúttal fia, *Dömötör* Mihály valóban szép fekete-fehér fényképfelvételei díszítik a kötetet, teszik a szem számára is megragadhatóvá az esztétikai szempontból szerény, de reális felhasználhatóságában nagyon is értékes köveket.

A vásárhelyiek szeretik műemlékeiket, középületeiket, nemcsak azért, mert olyan kevés van belőlük és azok sem túl régiek, hanem mindegyikhez nagyon sok régi emlékek tapad. Vegyük például a református ó-templomot, amelynek 1741—42-ből származó lőréses templomkerítését annyiszor kerülgették gyermek korunkban; vagy hányszor rohantunk megkésve az iskolába a II. Rákóczi Ferentől elkobozott, a nagyecsedti kastélyból átmentett csengettyű sürgető hangjára? A kőfal fölött, az egykori Hódó partján, ahol még a 19. század végén Aradról érkezett sószállító hajók kötöttek ki, áll a gimnázium, ahová 1945 szeptemberétől három éven keresztül szinte minden nap, hóna alatt 3—4 könyvvel elballagott *Németh* László is, hogy élete elég sok gonddal terhelt, de utóbb mégis legboldogabbnak tartott éveiben órákat adjon, a tanügy rendezésére kialakított gondolataival kísérletezzen.

Dömötör János megemlékezik a vásárhelyi kulturális élet egyik el-tűnt, megsemmisült kedves színteréről, a Nyári Színkörrel is, amely 1948-ban már annyira tűzveszélyessé vált, hogy le kellett bontani. Mi per-se akkor sem hittük el, hogy egy ilyen kecses, kedves épület kivénülhesen és elmúlását mindig a hatóságai túlbuzgóság számláján könyveltük el. Amit szerettünk, arról csak azt vagyunk hajlandók elhinni, ami számunkra kedvező. Így voltunk a Színkörrel is. Az 1898-ban készült faépület egy-kor az ország legrangosabb színházi társulatait látta vendégül falai között és még „holtta nyilvánítták”-nak az óráiban a kimagasló tehetségű *Osváth Béla*, a Nemzeti Színház dramaturgiájának későbbi vezetője, olyan színházat tartott fenn az infláció dühöngései közepette, amelyben szívesen vendégszerepeltek *Somlay*, *Lehotay*, *Gobbi* Hilda. Itt tanulták a színházi művészetet *Bessenyei* Ferenc, *Hajnóczy* Lívia, *Kállai* Ilona, *Gombos* Kati, *Várhelyi* Endre, *Szenási* Ernő, és még mások is.

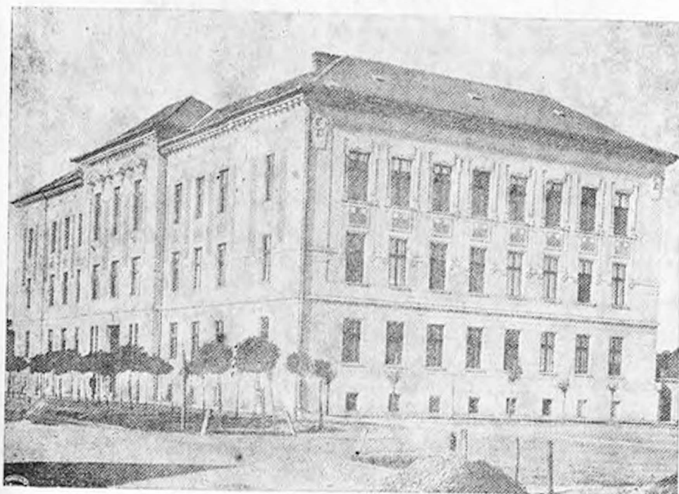
Ha pedig a múlt emlékeit idézzük, nem szabad elfelejtkeznünk arról a kis épületről sem, amely az Ó-templom szomszédságában, a Csengettyű utcában állott, a volt kántori lakról. 1938-ban itt létesült a Tanyai Tanulók Otthona, ahová *Szathmáry* Lajos szegény tanyai szülők tehetséges fiait gyűjtötte össze és megszervezte az ingyenes taníttatásukat. Ez a későbbi Cseresznyés volt az országban talán az egyetlen, amelyet a NEKOSZ a múltból kollégiumként átvett.

Nemcsak a kötetnek, hanem annak is nagyon örülünk, hogy *Dömötör* János — amint jelzi — további terveket forgat fejében és most már a város történeti, irodalmi és művészeti szempontból jelentős emlékhelyeinek adatgyűjtése, publikálása következik és ezzel kívánja teljessé tenni a város művelődéstörténeti topográfiáját.

A HAJDÚNÁNÁSI GIMNÁZIUM PORTRÉGYŰJTEMÉNYÉRŐL

DANKÓ IMRE

A hajdúnánási Körösi Csoma Sándor Gimnázium a debreceni Kollégium partikulájaként a XVII. század elején, a hajdúk letelepítésével egyidőben kezdte meg működését.¹ Mindig a legnagyobb partikulák közé tartozott és mindig kulturális központja volt nemcsak a városnak, hanem környékének is.² A lakosság megbecsülte, a magáénak vallotta az iskolát és amikor léte veszélybe került, nagy áldozatvállalásokkal, példamutató támogatással segítségére siettek és nemcsak megmentették, hanem a követelményeknek megfelelően fejlesztették is.³ A kritikus helyzetekben kiállók, áldozatvállalók közül különösen *Soós Gábor* (1813—1891) és testvére, *Fodor Gáborné Soós Sára* tűnik ki, akik valósággal újból alapították az iskolát.⁴ De így kell megemlékeznünk a Csiha házaspárról is, *Csiha Mártonról* és feleségéről *Hajdú Zsuzsánáról*, akik 1926-ban, az iskola egy ugyan-csak nehéz időszakában, házuk (Kisfaludy u. 2.) és számottevő pénzügyi átadásával az iskola mellé internátust létesítettek.⁵

A hajdúnánási gimnázium épülete, 1909.

id. Kovács János: Soós Gábor. Olaj. 1909.

Nagy áldozathozatalokkal, széleskörű gyűjtésekkel sikerült az ősi iskolát *Otrokocsi Nagy Elek* igazgatónak (1895—1920) korszerűsíteni, főgimnáziummá fejleszteni és az iskola számára megfelelő épületet emelni.⁶ Az épületet, amelyet 1908. május 31-én nagyszabású ünnepség keretében avattak fel, *Orth Ambrus* építész tervei szerint *Weil Rezső és Szilárd Lajos* mérnök-építési vállalkozók építették fel. *Orth* a terveket 1904-ben készítette el, az építést a budapesti vállalkozók 1905-ben kezdték meg. Az egyszerű, inkább tömegével és nemes arányaival, mint díszével ható neoreneszánsz stílusban épített hatalmas iskolaépület sokáig messze környék legnagyobb és legjobban felszerelt középiskolája volt. Maga az épület mo-

id. Kovács János: Fodor Gáborné Soós Sára. Olaj. 1909.

numentalitása, környezetéből való kiemelkedése jól kifejezte azt, hogy az iskola a város és a környék kulturális központja, hogy tevékenysége, hatása messze túl az iskola falain is érvényesül. Az épületen belül ezt a széleskörű tevékenységet, szerteágazó hatást, az iskolának a település egészében betöltött központi szerepét leginkább a második emeleten elhelyezett, méltóság teljesnek tervezett és megépített *diszterem* igazolta.⁷ A diszterem voltaképpen egy helyiség volt, bár két részből állt; a voltaképpeni diszteremből (amelynek hosszúsága 13,90, szélessége 7,10, magassága 5,60 m, területe pedig 98,70 m² volt) és egy vele összetartozó, a diszterem szerves részét képező, a dobogó, a színpad, az előadói emelvény szerepét betöltő

ifj. Kovács János: Arany János. Olaj. 1923.

fülkéből (amelynek hosszúsága 6,56, szélessége 3,44, magassága 4,00 m, területe pedig 22,57 m² volt) állt. A diszterem jó arányaiból fakadó méltóság teljességét csak fokozta több színű kifestése, valamint szerény, de egységes berendezése. A diszterem két hosszanti oldalát — az egyiket az ablakokkal való tagoltságnak megfelelően — úgy festették ki, hogy mindkét oldalra négy-négy kép kívánczolt. A disztermet ritkán, igazán kivételes alkalomkor használták csak, ezzel is emelve a helyiség jelentőségét.

Otrokocsi Nagy Elek igazgatónak eltökélt szándéka volt, hogy a diszterem falait odaillo, az iskola és a tágabb közösség életében jelentős egyéniségek arcképeivel díszíti. Ennek megfelelően tervezette és építtette meg a disztermet és ennek megfelelően történt a diszterem kifestése is. *Otrokocsi Nagy Elek* terve nem maradt pusztá elgondolás s bár az építkezés el-

ifj. Kovács János: Petőfi Sándor. Olaj. 1923.

vitte az iskola minden pénzét, az épület felavatására két festmény mégis elkészült. A díszterem számára, 1908-ra, az iskola igazgatósága — *Otrokocsi Nagy Eleg* igazgató — *id. Kovács János* (1852—1924) jónevű, ezidőtájtiban felkapott debreceni festővel megfestette *Soós Gábor* és testvére, *Fodor Gáborné Soós Sára* arcképét.⁵ Ugy hat, hogy a két kép nem egy időben készült. *Soós Gábor* arcképe régebbnek tűnik, mint a másik és nem is pontosan egyméretűek. *Soós Gábor* portréja 61×74,5 cm, *Fodorné Soós Sáráé* pedig 80,5×75,5 cm nagyságú. Mindkettő azonos keretben állt, sőt *Soós Gábor* képe keretére később az ábrázolt nevét jelző maratott szövegű réztábla is került. *Soós Gábor* képe világosabb, az arc és a ruházat vonalai élesebbek és ezért jobban láthatók, mint a *Fodorné Soós Sáráén*. *Soós Gábor* öltözetének ábrázolása viselettörténetileg is jelentős; arca kifejező, az

ifj. Kovács János: *Csiha Márton*. Olaj. 1926.

egész kép karakterizáló erővel bír, színvonalas munka. Végző soron ugyanez mondható el *Fodorné Soós Sára* arcképéről is. Itt a háttér homályba vész, a ruha képe és az arc megfestése is lágyabb, kevésbé karakterizáló. Viszont ennek is jó a színösszhangja; egészében véve ez a festmény is értékes alkotás.

Ez a két legkorábbi kép vonzotta a többit. Időrendben a következő *Otrokocsi Nagy Elek* igazgató arcképe lett volna, de csak 1934-ben készült el, bár *Márk Imre* igazgató még 1914-ben, *Otrokocsi Nagy Elek* érdemei-

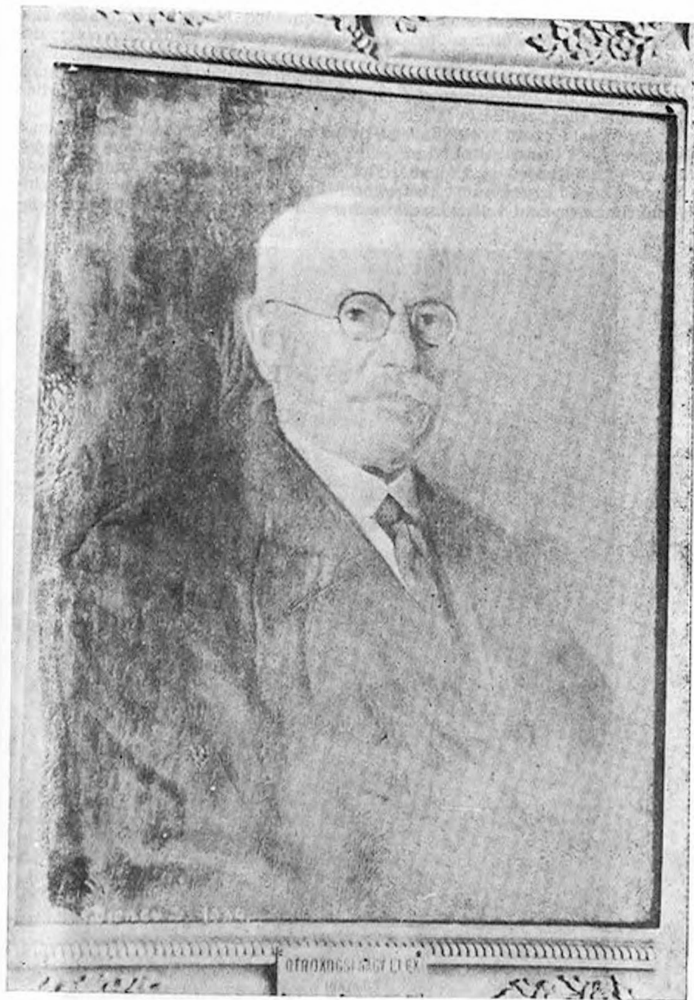

ifj. Kovács János: *Csiha Antalné Hajdú Zsuzsánna*. Olaj. 1926.

nek méltatásakor bejelentette, hogy az iskola hálából, elismerése kifejezés-ként megfesteti a nagydémű, iskolaépítő igazgató arcképét és azt a díszteremben helyezteti el.⁹ A szép tervet azonban meghúszította a háború közbejötté s amikor a háború után ismét felvetődött a díszterem képekkel való benépesítésének igénye, más képek kerültek előtérbe. Bizonyára a jónévű, konzervatív irodalmár *Márk Imre* igazgató volt az, aki a korábbi képek mellé 1923-ban megfestette *ifj. Kovács Jánossal* (1890–1957) *Arany János* (62×79 cm) és *Petőfi Sándor* (63×76 cm) arcképét.¹⁰ A két költő képmásának elkészíttetését bizonyára elősegítette *Petőfi Sándor* születésének centenáriuma, amit az iskola is megünnepelet. A két kép minták után készült, reálisak voltak és hogy megnyerjék a megrendelők tetszését a hagyományos *Petőfi*, illetve *Arany* arcképeket követték, szinte szolgai módon. A festő a *Petőfi*-képen meg is jegyezte, hogy „Benczúr után”. Mindenestre elismeréssel fogadták őket és kiváló szakmai megoldásukkal jól illeszkedtek a korábbi képekhez, azokat nagyszerűen kiegészítették és emelték a díszterem méltóságáteljes szépségét is. A festő, *ifj. Kovács János*, akinek bizonyára az apjával kapcsolatban szerzett jó tapasztalatok alapján fordultak, pedig megszerezte a nánásiak rokonszenvét, aminek nem is olyan sokára újabb megrendelésekkel tanújelét is adták.

Az iskola vezetősége folytatni kívánta a dísztermi arcképcsarnok bővítését. Ebben tartották *Márk Imre* régi ígérését is, *Otrokocsi Nagy Elek* arcképének megfestésére. 1926-ban tehát megrendelték *ifj. Kovács Jánossal* az internátusi alapítványt tevő *Csiha Márton* (53,5×75,5 cm) és felesége, *Csiha Mártonné Hajdú Zsuzsanna* arcképét (53,5×75,5 cm). *ifj. Kovács* ennél a két képnél mutatta meg igazán tehetségét. Nem dolgozhatott minták után, hanem valóságos, eredeti portrékat kellett készítenie. Feladatát egységesen oldotta meg. Nemcsak a két kép méretei azonosak, hanem azonos a színvilág, a technika, a két ember festői eszközökkel való jellemzése is. Az arcképek kifejezőek, rokonszenves embereket állítanak elénk; mindkét kép bensőséges hangulatot áraszt, mértéktartó líraisággal utal a házaspár jó szívére, áldozatkészségére. A két portré méltán sorakozott a már meglévő négy kép mellé és vált díszévé az iskola oly nagy becsben tartott dísztermének.¹¹

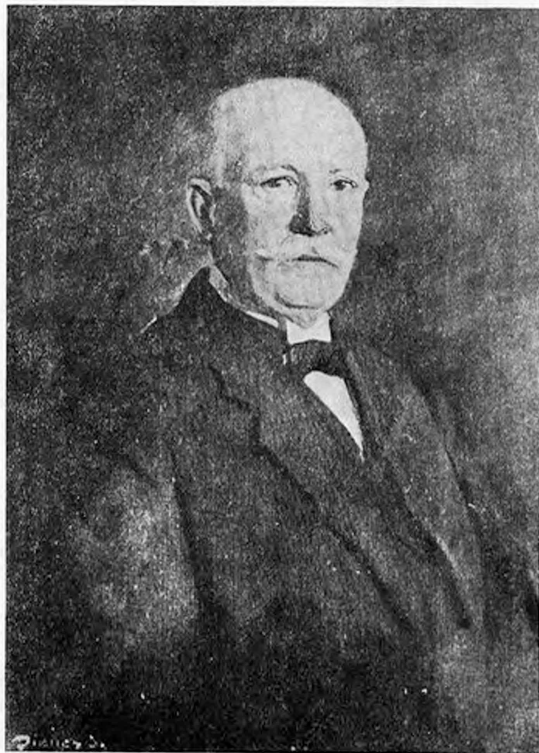
Otrokocsi Nagy Elek arcképének megfestésére csak ezek után került sor, mégpedig a közben nyugalomba vonult *Márk Imre* igazgató arcképével együtt. Az *Otrokocsi Nagy-féle* arcképet 1934-ben *Dienes János* (1884–1962) debreceni festőművésszel készíttették el. *Dienes* munkája kivételesen jó festmény. Nemcsak magasfokú szakmai ismeretekről tanúskodik, de látszik rajta az az érzelmi kötődés is, amivel a nagyszerű pedagógus, a közösség érdekeit szolgáló ember iránt tisztelettel viseltető festőművész tárgyat kezelte. *Dienes* ihlethette az a ragaszkodó szeretet és tisztelet is, amit a megrendelők az iskolát főgimnáziummá fejlesztő, iskolát építő igazgatójuk iránt éreztek, kifejeztek, amivel arcképének régóta esedékes megfestését elhatározták. A képet (54×71,5 cm) a korábbiakhoz hasonló kerettel látták el és ez a kép is maratott réztáblás feliratot kapott. *Dienes János* az *Otrokocsi Nagy-féle* képpel majd azonos méretben (52×71,5 cm), egy időben készítette el *Márk Imre* igazgató (1920–1933) portréját is.¹² Ennek a festménynek a tónusa sötétebb, mint az *Otrokocsi Nagy Eleké*. De az ábrázolt ugyanúgy jobbra néz, mint amaz, a ruházat elrendezése, megfestése, a háttér elmosódó megoldása szintén azonos. *Márk Imre* képeről egy fiatalos, ám megöszült, de energikus arc néz ránk. Meggyőző erővel állítja elénk azt a nagy tudását, szigorú, de emberséges pedagógust, aki az ősi iskola tanulmányi színvonalának emelésével, az iskola tanulmányi és nevelési eredményeinek széleskörű elismertetésével írta be nevét nem-

Dienes János: Otrokocsi Nagy Elek. Olaj. 1934.

csak az intézet, hanem az egész város történetébe. Márk Imre arcképe szoros összefüggésben áll az Otrókocsi Nagy Elekével, mindketten nagy nevelők, az iskola fejlesztésének oszlopai voltak. Arcképeik méltán foglalhat-
tak helyet az iskola alapítóinak, újjáteremtőinek társaságában. A két igazgató arcképének megfestetése és a díszteremben való elhelyezése egyben a nánásiak megbecsülését is jelzi.

Az így elkészült nyolc olajkép, majd azonos méreteken, keretekben a díszterem két hosszanti oldalán — négy-négy az egyik, illetve a másik oldalon — nagyszerű összképet adott, jó, harmonikus benyomást keltett. A nyolc képet úgynevezett kismesterek készítették, az egyes portrék színvonalára más és más volt és ezért nem is annyira maguk a festmények je-

Dienes János: Márk Imre. Olaj. 1934.

lentették ennek az arcképcsarnoknak a páratlan értékét, hanem az együttes, amelynek különös összefogó keretet adott a díszterem a maga építészeti és dekoratív egységével. Ennek az egységnek az eszmei alapvetése is jó, megszívlelendő: a közért végzett munka, áldozatvállalás elismerése, a kultúra szeretete és tisztelete, az előttünk jártak megbecsülése, a kiválóak például állítása.¹³

A díszterem úgyahogy átvészelte a második világháborút. Minden kép megmaradt, bár több megsérült. A felszabadulás után a díszterem, a megmaradt berendezésével, sérült képeivel még egy ideig betöltötte eredeti funkcióját. 1948-ban azonban, az általános iskola megalakulásával, a gimnázium fejlesztésével párhuzamosan felszámolták és tanteremnek alakították.

Pálnagy Zsigmond: Körösi Csoma Sándor. Olaj. 1955.

ták át. A képeket leszedték a falakról és egy ideig különféle helyeken tartották őket. Majd egy részük ismét falra került, főleg a tanári szobában, a folyosókon. De aztán innen is kikoptak, mert a kormányzat 1950-ben *Kőrösi Csoma Sándorról* nevezte el az iskolát és ebből az alkalomból megfestették Kőrösi Csoma Sándor arcképét és az került az igazgatói irodába és a tanári szobában a régi képek helyére.¹⁴ Vigasztaló, hogy egyidejűleg gondoskodtak a régi képek elhelyezéséről is. Ha nem is mindenben megfelelő helyen, de mégis a korábbi hányódásnál jobb megoldásban és helyen, az iskola földszinti folyosójának északi szárnyán, az igazgatói iroda előtt helyezték el őket. A rendelkezésre álló kevés hely miatt az elhelyezés zsúfolt, a szűk folyosó nem ad lehetőséget jó látásra és végül a folyosón észlelhető nagy hőmérsékletingadozás és por sincsen hasznukra.

A hajdúnánási gimnázium arcképcsarnokáról elmondottak nem volnának teljesekek, ha nem szólnánk néhány szót a kilencedik és tizedik képről. Ezeket 1955-ben festette az iskola *Pálnagy Zsigmond* népszerű hajdúböszörményi festővel (1896–1959). Mindkét kép *Kőrösi Csoma Sándort* ábrázolja. Pálnagy a dolog könnyebb végét választotta és a két képet egyrészt úgy festette meg, hogy azok tükörképei egymáshoz, az egyiket az ábrázolt jobbra, a másikon balra néz. Másrészt *Lühnsdorf Károlynak* (1893–1958), a harmincas-negyvenes évek kedvelt arcképfestőjének munkáját használta mintául. Az egyik képen ezt fel is tüntette. A két kép nem azonos méretű; az egyik 59×75,5, a másik 63,5×80 cm nagyságú. Az egyik az igazgatói irodába, a másik pedig a tanári szobába került. Ott vannak ma is. A két Pálnagy-féle kép csak annyiban függ össze az előzőekkel, a díszterem nyolc festményével, hogy elkészítettséüket nyilvánvalóan befolyásolta a hagyomány, a díszterem arcképcsarnoka.

A hajdúnánási főgimnázium egykori díszterméről, a dísztermet harmonikusán díszítő arcképcsarnokról elmondottak gyakorlati célokat is szerezhetnek a jövőnek. Fel kívánjuk hívni a figyelmet erre a kultúrkinésre és ösztönzést szeretnénk adni a képek restaurálására, illetve alkalmasabb, esztetikus mondanivalójukhoz méltóbb elhelyezésükre.

JEGYZETEK

1. Bajkó Máttyás: Egyházszerződés és iskolarendszer. In: Rácz István (szerk.): Hajdúnánási történet. Hajdúnánás, 1973. 333–356.
2. Bodnár Lajos: A Hajdú-Nánási Evang. Reform. Gimnázium Története. H.-nánási, 1896.; Dankó Imre: Hajdúsági partikulák. In: Hajdúsági Tájkalendárium az 1948. esztendőre. Debrecen, 1948. 44–50.; Tóth Lajos (szerk.): A hajdúnánási Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium. Debrecen, 1956.
3. Nagy Elek: Az intézet történetének és fejlődésének rövid ismertetése. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1907/08. tanévről. Hajdúnánás, 1908. 21–31.
4. Nagy Elek: Soós Gábor emlékezete. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1913/14. tanévről. Hajdúnánás, 1914. 3–19.; Uo.: Az intézet történetének és fejlődésének rövid ismertetése. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1907/08. tanévről. Hajdúnánás, 1908. Soós Gáborra 25., Fodorné Soós Sára-ra 26.
5. Tóth Lajos: Hajdúnánási In: Hajdúvármegye és Debrecen sz. kir. város adattára. Debrecen, 1937. 123.; Márk Imre: Evzáró beszéd. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1925/26. tanévről. Hajdúnánás, 1926. 32–36.
6. Márk Imre: A főgimnázium felavató ünnepe. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1907/08. tanévről. Hajdúnánás, 1908. 3–7. — Az építkezésre vonatkozó minden iratot közöl a hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1905/06. tanévre. Hajdúnánás, 1906. 8–32. Az épület adatait pedig a hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1908/09. tanévre. Hajdúnánás, 1909. 68–79. közli.
7. Márton Béla: Hajdúnánási vonzási területe. Debrecen, 1949. és Bajkó Máttyás I. m. 344–359. és Dankó Imre: Néphagyomány-népműveltség. In: Rácz István (szerk.): Hajdúnánási történet. I. m. 359–360.
8. Sörgel János (szerk.): Vezető a debreceni Déri Múzeumban. 2. kiad. Debrecen, 1939. 305.. Bögell József (szerk.): A képzőművészetek Debrecenben. Debrecen,

1961. 54., 67., Sz. Kürti Katalin: Kőztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. Debrecen, 1977. 175., illetve 27., 37., 62., 78., 143., 152., 154., 162., 175., 194. — Vö.: Szabó Mihály: Egy debreceni festőművészről. (Id. Kovács Jánosról). Debreceni Képeskalendárium XV. 1915. 83–86.
9. Márk Imre: Nagy Elek harmincötves tanári jubileuma. A hajdúnánási gimnázium évkönyve az 1913/14. tanévre. Hajdúnánás, 1914. 2029., illetve 23.
10. Sörgel J. I. m. 305–306.; Bögell J. I. m. 55., 36., 57., 70., 73., 74., 103.; Sz. Kürti K. I. m. 43., 60., 97., 116., 175.
11. A hajdúnánási gimnázium évkönyve 1907/08. Hajdúnánás, 1908. 25–26.
12. Márk I. I. m. és a hajdúnánási gimnázium évkönyve 1930–1940-ig bezárólag. 13. Uo.
13. Tóth Lajos (szerk.): A hajdúnánási Kőrösi Csoma Sándor Gimnázium. I. m.

125 éve Debrecenben született Miroslav Francisci

Ápr. 30-án volt 125 éve, hogy a későbbi neves szlovák zeneszerző, *Miroslav Francisci*, Debrecenben, megszületett.

130 éve jelent meg Pesten a *Piratel 'Ludu* első száma

1848. június 8-án jelent meg Pesten a *Piratel 'Ludu* (A Nép Barátja) c. folyóirat első száma. A folyóirat német, román, szlovák és szerb nyelven jelent meg, a 48-as kormány hivatalos orgánuma volt, a szabadságharc, a polgári átalakulás eszmévilágát volt hivatva a dunavölgyi népek körében terjeszteni. Nem vált népszerűvé, bár Vas Gereben szerkesztője mellett *Petőfi, Arany, Sárosi* voltak a munkatársai.

150 éve született N. G. Csernisevskij

1828. július 24-én született N. G. Csernisevskij orosz materialista gondolkodó, a forradalmi demokraták vezetője.

Értékes kiállítások

Június 25-én *Juhász Ferenc* költő nyitotta meg és az egybegyűlteket előtti *Fél Édit* ismertette az átányi *Kakas-házat* (Rákóczi u. 58.), a hevesi, Mátrai-áji népi építészettől kiváló emléket. Hajdúböszörményben az év végén felavatandó *Káplár Miklós* emlékház első mozzanataként *Káplár Miklóst* exhumálták és a hajdúböszörményi Közművelődési, díszírhelyen temették el. Az új sírra felállították *Medgyessy Ferenc* Káplár-síremlékét. A felújított síremlékét, az új sírt július 13-án avatta fel *Kovács Gábor*, a hajdúböszörményi Városi Tanács Művelődésügyi Osztályának vezetője. Júl. 16-án *Czine Mihály* irodalomtörténész nyitotta meg a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeumban *Diószegi Balázs* festőművész kiállítását. A Magyar Nemzeti Galériában júl. 18-án *Karátson Gábor* festőművész nyitotta meg *Vajda Lajos* festőművész emlékkiállítását. A Kulturális Kapcsolatok Intézete és a Szépművészeti Múzeum rendezésében nyílt meg júl. 28-án a *Thrák kultúra és művészet* című reprezentatív kiállítás, Budapesten.